

Hynek A. (2011): Názorová diverzita v chápání krajiny – souvztažnost prostorovosti krajiny. In: Kolečka J. a kol., Krajina Česka a Slovenska v současném výzkumu. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Brno, Spisy Ped.fak., svazek 151, s.12-46, ISBN 978-80-210-5420-2, 342 s.

Původ rozmanitosti

Studium krajiny se postupně stalo jak studiem oborovým, tak mezioborovým se silným aplikačním akcentem ve stylu 'krajinoznalství', obdobně jako je třeba půdoznalství. Jsme svědky úsilí některých specialistů o monopolizaci jak pojmu krajina, tak krajinoznalství. Nicméně i běžně používané slovo *krajina* označuje hlavně prostor – v češtině – kam až vidím, na kraj, rozumí se až k obzoru/horizontu. V němčině (*landschaft*) jde spíše o prostorový obsah, v angličtině (*landscape*) o vzhled. Krajina u nás není *buzzword*, tím je region, poněvadž kolem regionů, jejich *rozvoje* se točí velké peníze, do r. 2013 u nás hlavně díky strukturálním fondům EU. Krajiny jsou v regionálním rozvoji schovány pod položkou *životní prostředí*.

Vydeme-li z krajiny jako prostorového konceptu, pak to byli především geografové, kteří přispěli k vymezení krajiny jako vědeckého termínu. Významným impulzem rozvoje studia krajiny je propojení krajiny a ekologie v krajinné ekologii (Troll, 1939, 1947). Geografové převzali obecné slovo krajina a snaží se mu dát odborný obsah především v návaznosti na mapování krajiny. Významná je právě německá škola - Schlüter, který začal mapování krajiny, zmíněný Troll, dále Paffen, Uhlig, Haase, Lesser aj. Stále zůstává nepřekonaná sovětská nauka o krajinně v pojetí geosystémovém: např. Milkov, Isačenko, hlavně pak Sočava, Preobraženskij, A.D. a D.L. Armandové, aj. Jejich pojetí se dodnes vyučuje na univerzitách ve Společenství nezávislých států. Tam také začala být rozlišována krajina v obecném, individuálním a typologickém smyslu. Navzdory J.G. Sauškinovi (1946), který již ve 40. letech 20. st. prosazoval studium kulturní krajiny, bylo studium krajiny především spojováno s fyzickou geografii.

V našem pojetí dáváme přednost pojetí krajiny jako souboru krajinných ekosystémů přírodních, resp. přírodě blízkých/antropogenně ovlivněných, i kulturních. Elementární prostorovou jednotkou krajiny jsou topy, označované též jako stanoviště, dlaždice/testery, buňky atd. V případě přírodní krajiny je jejich velikost dána také nejpodrobnější prostorovou mapovou rozlišitelností jejich složek. Tak např. elementární prostorovou jednotkou půdy není půdní profil jak si řada krajinářů myslí, ale pedon, nicméně mapovatelné jsou až polypedony – soubory pedonů. K nim se blíží pedotopy G. Haaseho (1984). Nyní naprosto dominující technologie GIS, o jejíž vyspělosti není pochyb, zůstává téměř monopolně u vrstvení složek krajiny na mapách. Tento mechanický sklad složek můžeme stěží brát jako krajinný ekosystém v holistickém smyslu. Navíc se při tom projevuje závažný hermeneutický problém spočívající v problematické interpretaci smyslu obsahu krajinného ekosystému. Škoda, že zapadají základní principy kybernetiky, které zrodily i geoinformatiku – W. Ashby (1961, s. 78) uvádí v §4/10: „*Definice částí, tvořících složky nějakého celku, nevymezují ještě způsob spojení*“. Nejenže jde o stěží tolerovatelný přístup, který se schovává za nějaký software, ale věcná podřízenost této technologii vede ke ztrátě *tělesnosti* krajiny zažívané lidmi označovanými jako *subjekty*. V dominujícím vizuálním vnímání krajiny byla jen pouhá zmínka o *akustice* krajiny (Hendrych, Hynek, 2007) považována za šlápnutí vedle. Nicméně v monografii *Landscape* uvádí její autor J. Wylie (2007) Smithsonův projekt *Spiral Jetty*

založený na performativní tělesnosti v kapitole *Krajinná fenomenologie*. Ve stejném roce jsme s J. Vávrou publikovali text, v němž je performativita krajiny zahrnuta (Hynek, Vávra, 2007). Krajina nemá jen vizualitu, akustiku, ale i hmatovost, chuť atd., prostě ji vnímáme všemi smysly. Nejde jen o pouhou slovní shodu smyslů a smyslu/smyslovosti, naše komunikace o krajině je zprostředkováváním smyslu. Descartovská odtažitost těla a ducha nemůže být jediným způsobem vědeckého uchopení krajiny, byť ani fenomenologie nestačí. Studium konfliktů, paměti, identity, práva/spravedlnosti, politiky představuje další možné směry studia krajiny.

Místa a území

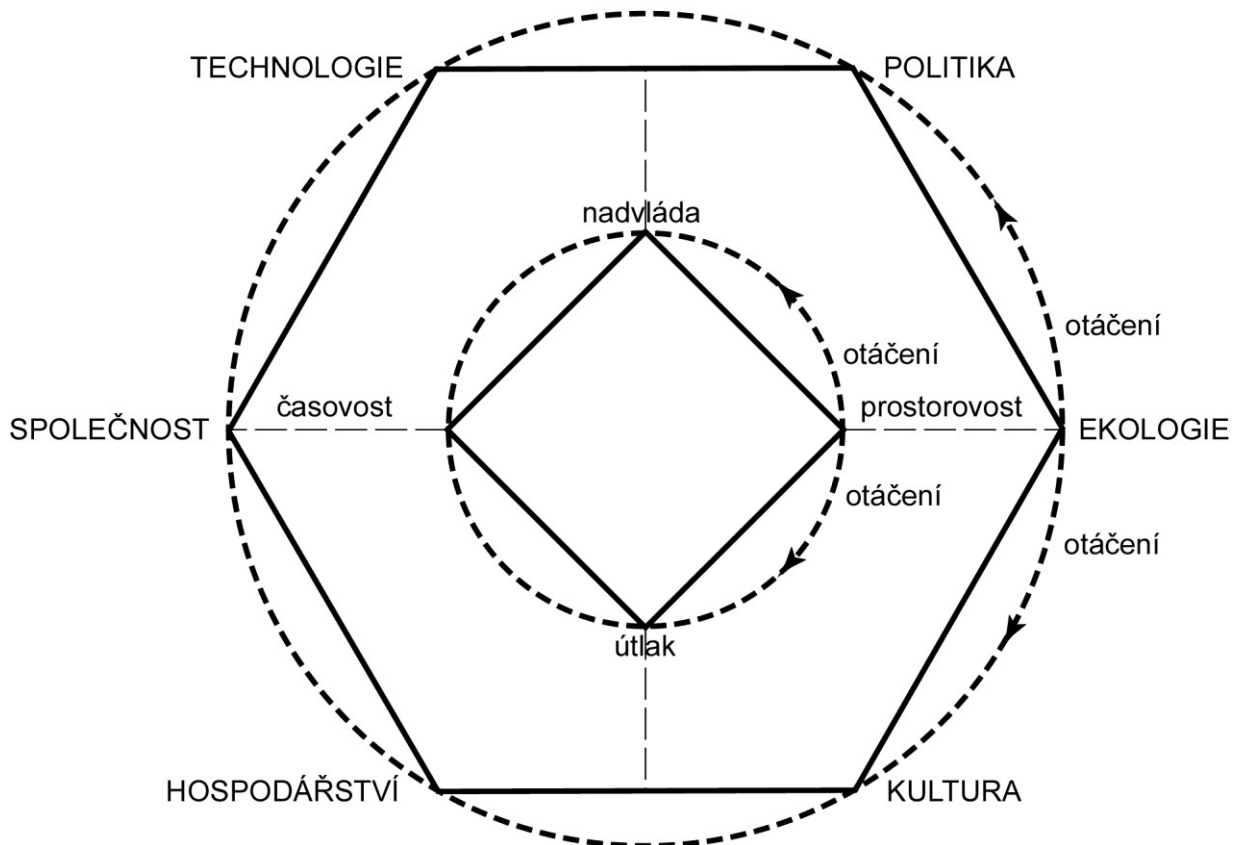
Studium prostorovosti krajiny u nás není dosud rozvinutým tématem, jsme svědky teprve počátků, např. *místem* se zabývá J. Vávra (2009), který je spojuje s krajinou. Byla a jsou to místa, jež se stala, po počátečním pomalém akceptování základní práce Yi-Fu Tuana (1977), který chápe místo jako jeden ze základních pojmů humanistické geografie, velkým tématem současných vyspělých humánních geografí. Tak např. v nedávno vydaném souboru článků s editory S.J. Hollowayem, S.P. Ricem a Gill Valentinem (2007) jsou ze 17 kapitol věnovány místu 2 kapitoly. Ve slovenské geografii spojil téma *míst* s hybridním charakterem geografie R. Matlovič (2007). Hybridy jsme se zabývali (Hynek, Hynek, 2006) jako systémy spojenými s procesy koprodukce nejen v poloze epistemologické, ale také ontologické s aplikačními geografickými výstupy, mj. rozlišením krajin a regionů. Naše pozice i výsledky jsou odlišné od Matlovičova přístupu, což vytváří možnost produktivního diskurzu. Je to nepochybně dáno tím, že v našem přístupu využíváme jiné zdroje, např. S. Jasanoff (1996), T. Forsyth (2003), B. Latour (1993). Nicméně propojovat idiografický a nomotetický koncept regionu konceptem hybridity není nutné, když to jde účinněji principem komplementarity. Jakýkoliv region i krajina mají znaky/rysy jedinečné, zvláštní a běžné (unique, specific, general) a lze je snadno rozlišovat jako 'individual' i 'generic'. Relevantní otázkou je pochopitelně poměr jednotlivých znaků a stejně tak český překlad slova 'generic', nejvíce mu odpovídá 'typologie'. Názorně lze doložit další význam na příkladu náměstí Tien-an-men v Pekingu, které je jak lokálně, tak regionálně i globálně významné. Mezitím vyšly další významné práce zabývající se hybridními geografii, mj. S. Whatmore (2002), F.J. Bosco (2006). Problém je nejen ontologický, ale i epistemologický, potažmo metodologický. Mluvíme-li o hybridních geografích, pak v návaznosti na T. Forsytha (2003) je vhodné vzít v úvahu práce B. Latoura, jeho *teorii sítí-aktérů* (*actor-network theory, ANT*, překlad podle Z. Konopáska).

Tato teorie se nezabývá primárně sítěmi, jak je často interpretována, nýbrž proměnou prvků různorodých a složitých sítí, přičemž aktér ani síť nejsou strukturami či společnostmi, ale sociálním se rozumí určitý typ oběhu v síti a spíše než o hierarchii jde o stálé oběhy a toky. ANT je rámcem, který předpokládá, že znalosti, jednající, instituce, organizace jako celek jsou účinky, výsledkem vztahů, rolí v různorodých sítích lidí a ne-lidí (aktantů). Obojí mají kapacitu jednat, jsou intencionální v decentrovaných sítích a jednají podle možností, podle toho, co je jim dovoleno, co vyhovuje, jsou zdrojem akcí. Zajímají nás mocenské/silové vztahy v sítích, jež jsou nelineární a nereprezentativní – nezprostředkovatelnými sociálními praktikami.

Jejich verzí jsou *rhizomy* – fluidní a vyhýbavé topologie významů. Jednou z pozoruhodných aplikací *rhizosfér* je text V. Bělohradského (Salon, 8.1.2009). Síť poskytují velmi rozdílný pohled na prostorovost síťových vztahů, nejsou omezeny eukleidovskou geometrií. Právě relační přístupy k prostorovosti umožňují pochopit mocenské vztahy jak dominující, tak rezistentní, místa totiž nelze konstruovat bez moci. Je to právě konfigurace moci, která překonává dualismus mezi přírodou a společností rozdílnými konfiguracemi vztahů a síťovými účinky. Velmi podobnými koncepty jsou 'embodied' a 'embedded' (blíže Cloke, Crang, Goodwin, 2005). Nicméně ANT znamená rozdílné věci pro rozdílné lidi, ale tradiční

hledání symbiózy mezi fyzickou a humánní geografii potřebuje derridovskou dekonstrukci, která se zde přímo nabízí. Určitou verzí ANT je náš koncept ESPECT/TODS:

ESPECT & TODS

Obr.1: ESPECT/TODS (zdroj: Hynek, Hynek, 2005)

Humanisticko-geografické přístupy k *místům* vycházely hlavně z fenomenologie, kromě zmíněného Tuana i Relph, 1976, (in Johnston, et al., 2000, s. 583). V 80. letech byly vystřídány ekonomickými geografi, např. D. Massey a J. Allenem (1984, in Johnston, 2000), použitím strukturační teorie A. Giddense (A. Pred) a následně i politickými geografi (J. Agnew, R.J. Johnston). Používají označení místo ve smyslu *sídlíště, dějiště sociálních vztahů (locale), území sociálních interakcí v širších socioekonomických procesech*, následně pak v kontextu globalizace, která vede k růstu *nerovnosti restrukturační, zotřování konfliktů*, ale také k růstu *heterogenity, propustnosti hranic míst, zasíťování (internet)*. Každé místo je konstruováno jak materiálně, tak imaginativně různými typy lidí. T. Cresswell (1996, in Johnston, et al., 2000, s. 584) použil kritický humánně geografický pohled na místo zaměřením na *odpor a přestupky*. Nemůžeme však vynechat přístupy R. Matloviče (2007), jehož analýza konceptu *místa* zahrnuje i takové autory jako D. Harvey, D. Massey, E. Soja aj. Právě interpretace pojetí prostoru podle E. Soji je předmětem našeho textu (Hynek, 2009).

Byť humanističtí geografové (především Relph, viz výše) spojují místa s krajinou, což je fenomenologicky pochopitelné, tak nelze uniknout spojení míst a území ve smyslu *teritorium*.

Dáváme přednost politickému konceptu území v pojetí J. Agnewa (in Gregory, Johnston, Pratt, Watts, Whatmore, eds., 2009, s. 746-7), který je považuje za jednotku spojitého prostoru, jenž je užíván, organizován a spravován sociální skupinou, jednotlivcem nebo institucí omezující nebo řídicí přístup k lidem a místům. Dominantní užití je politické, ve smyslu potřebného užití moci omezující přístup k určitým místům nebo regionům či etologické ve smyslu prostorové dominance daných druhů či individuálních organismů. Většinou je spojováno s konceptem *sítě*, což pomáhá k pochopení komplexních procesů, jimiž je prostor spravován, ovládán mocnými organizacemi. Typ prostorovosti, či způsobu využívání prostoru není jen jeden monopolní zaměstnávající způsob. Teritorialita představuje strategické užití území k dosažení organizačních cílů a je spojena s prostorovostí moderního státu, vyžadujícího absolutní kontrolu obyvatelstva uvnitř opatrně definovaných externích *hranic* = prostorová organizace států (Sack, 1986, in Agnew, 2009). Sociologicky můžeme územím rozumět i síťové formy organizace, politicky spojitost se státní suverenitou. Je to právě epistemologická centralita, která je absolutním základem modernity.

Politická moc již v minulosti byla prostorová svými institucemi, prostorovou obálkou státu, výlučným vládcem daného území, politické území je státní společností. Utváření státu je spojeno s exkluzivitou, vzájemným uznáním, nevměšováním do vnitřních záležitostí – se suverenitou/svrchovaností. Není území bez státu, území podpírá nacionalismus a reprezentativní demokracii – obojí závisí kriticky nebo restriktivně na politické *vlastenecké* příslušnosti či adrese. Politicky bylo chápáno jako velikostní územní bezpečnostní dilema – ochrana obyvatel buď před hrozbami anarchie, nebo hierarchií. Osvícenec Montesquieu (1748) rozlišoval malé státy=republiky, střední=monarchie, velké=despocie a navrhoval republikánské zřízení. Svět jsou však spíše *toky* než teritoria, *sítě* prostorových interakcí jsou významnými mechanismy geografického třídění/prosívání a diferenciací. Neznamena to, že území již nejsou, stále jsou, stejně tak jako síť. Hirst (2005, in Agnew 2009) uvádí, že na územích záleží, státy zůstávají nejučinnějšími vládci populací přes daně, politická práva, mezinárodní význam.

Vždycky jde ve studiu krajiny o nějaké území, jehož jinou prostorovostí je *krajina*. Souvztažnost krajiny a území nelze ignorovat. Právě tam jde o vnitřek hexagonu *ESPECT*, kde působí moc, ale také odpor. Moc není vždy negativní, je i pozitivní. Metodologickým dosahem analýzy mikromocí se zabývá M. Foucault (přednáška ze 7. března 1979, česky 2009, s. 165 a násl.), který ji řeší konceptem vládnutelnosti – „způsobem, jakým je vedeno chování lidí....návrhem analytické mřížky pro zkoumání mocenských vztahů“. M.Foucault se mocí zabývá rovněž ve svých přednáškách 7.1.1976 a 14.1.1976 (1997, česky 2005).

Jiným přístupem je práce G. Deleuze a F. Guattariho (1987), dosud nepřeložené do češtiny. Rozlišuje chápání funkce teorie v *arborescentním*, nebo *rhizomatickém* pojetí, jež bylo použito na Studium rurality Deblínska je založeno na rhizomatickém pojetí ve formě asambláží, jež zrovnopravňuje autory, objekty i čtenáře a přináší výsledky jejich interakcí. Právě rhizom poskytuje spojení mezi sémiotikou, mocenskou organizací i okolnostmi danými v *ESPECTu*. Nelze opomíjet percepce (mentální mapy spíše v Lynchově než Goldově pojetí), mimetickou sémantiku, gesta, běžné vědění, řečovou komunikaci v realitě chápané jako naprosto heterogenní. Rhizom je v neustálém pohybu a můžeme jej chápat jen tehdy, když jej opustíme (the line of flight), což nápadně připomíná Gódelův teorém, který jeden ze spoluautorů otevřel v r. 1988. Rhizom není unifikovaný celek a nemá definici, což je zřejmě značný problém pro řadu arborescentně orientovaných odborníků. Deleuze a Guattari (1987) otevřeli řadu dalších konceptů – zmíněnou linii letu, hladkého a rýhovaného prostoru, ale také roli touhy atd. Existuje geografický slovník k dílu Deleuze a Guattariho, jakož i geografické interpretace (Bonta, Protevi, 2004, Parr, 2005)

Je zde samozřejmě politická část asambláže snadno využitelná v politických konfliktech. Proto oceňujeme jejich heterogenitu a multiplicitu interpretovatelnou právě rhizomy. Klíčová

debata se posunuje od aktérů a aktantů (Seresův koncept ANT) k proměnlivosti subjektu např. řešením vztahu morality a moci, jenž může být i *schizoidní*. Samozřejmě je zde Foucaultova otázka – jaké vědění je již vědecké? (Foucault, 2005), jaký diskurs je vědecký? Prostě lze rozlišit vědecký diskurs, realitou se lze zabývat interpretativně, nikoliv definitivním způsobem, nemusíme se jí bát pro to, co nám způsobí s obrazem světa. I tato témata jsou již geografie otevřena (např. Crampton, Elden, eds., 2007, Phillips, ed., 2005, Mudroch, 2006), Doel, 1999).

Krajiny

Nebudeme se zde zabývat rozlišováním přírodních a kulturních krajin, explicitně pracujeme s kulturní krajinou, která zahrnuje i přírodu krajiny. Krajina je utvářena různými lidmi s rozdílnými zvyky a názory na různých místech - materiální kultura je dána procesem transformace prostředí (Berkeley school, Annales):

- s rolemi rozdílných skupin lidí v utváření krajiny s charakteristickými vlastnostmi
- krajina je produktem kolektivního úsilí
- odráží se v ní názory, postupy a technologie
- krajina je tvarována sociální organizací
- krajina má chorografii – procesy produkují rozmanité formy (tvary)
- kulturní krajinou rozumíme prostor interakce přírody a lidí
- podle K. Sauera (1963): krajina je koncovým produktem lokální kultury, materiálním vyjádřením, ztělesněním sociálních procesů a vědění – znalostí, dovedností, praktik
- kultura spočívá v explicitních/implicitních uspořádáních chování lidí osvojených a přenášených symboly, což svědčí o dosažené úrovni skupin lidí ztělesněné v jejich artefaktech
- jádro kultury zahrnuje v tradiční ideje, a zvláště pak dosažené hodnoty
- kulturní systémy můžeme chápat jako
  - produkty jednání
  - návyky pro další jednání
- můžeme rozlišit kulturní region a krajinu, jež jsou souvztažné

V 80. a 90. létech minulého století se objevila *new cultural geography*, která zkoumá:

- sociokulturní a politické procesy ovlivňující krajinu
- vliv krajiny na tyto procesy

D. Cosgrove (1998) chápe krajinu spíše jako 'způsob vidění' než jako objekt a jeho podobu (image), zastává ideologickou pozici – jak sebe a své vlastnictví konkrétní třída reprezentuje. Duncanovi (1988) přistoupili ke krajině uplatněním poststrukturalistického čtení textu a intertextuality rozvinutého v literární teorii. Tím umožnili zapojit interpretaci krajiny do postmoderní debaty. Jiným takovým přístupem je koncept '*simulakrů*' J. Baudrillarda, který uplatnil v knize Amerika (1988). D. Cosgrove a S. Daniels (1993) rozvinuli interpretaci krajiny jako divadla, spíše však vizuálně, výtvarně. Dramaturgický přístup rozvíjel E. Goffman, který T. Cresswell (1996) rozvinul do performativního modelu krajiny se zaměřením na marginalitu.

Máme již i feministický pohled na krajinu (Rose, 1993), který je kritický k falokratickému chápání rozdílných rolí aktivních mužů a pasivních žen, k identifikaci přírody s ženami a vlastnictví krajiny muži, rolím mužů jako vítězů nad přírodou, mužskému voyeurství – vizuálnímu potěšení - v krajinách zaplněných nymfami, sirénami, rusalkami atd., nicméně i k ženským symbolům bažin, povodní, tornád, medúz aj., zdůrazňování mužského zevlounství, frajerství, válečnictví v krajině. Přitom A. Buttimer(ová) (1982) přišla s humanistickou verzí geografie, jež však nedoznala významnější přijetí v geografii, která je převážně maskulinní.

Rovněž otázka krajinné etiky zůstává v české geografii neotevřeným tématem. Klasickou prací je *A sand county almanac* A. Leopolda (1949).

Jednou ze základních otázek týkajících se tématu *kulturní krajina* je souměřitelnost obsahu tohoto označení, tedy jeho interpretace. V britské geografii znamená označení *landscape* vzhled určitého území, náš krajinný ráz či krajinu jako dědictví. Takové pojetí je např. použito v práci C. Nash(ové), 1999 nazvané *Landscapes*, v níž dominuje vizualita krajiny, její proměny vnímání v koloniální a postkoloniální éře.

Geografie disponuje ve studiu kulturní krajiny třemi významnými 'internalitami':

- mapovatelným prostorovým uspořádáním kulturní krajiny převeditelným do GIS
- vyváženým studiem jak přírodních, tak kulturních složek/procesů krajiny
- schopností nejen říci v jakém stavu kulturní krajina je, ale i v jakém stavu by měla být, aby byla trvale udržitelná

Studium krajiny jak z fyzickogeografického, tak humánně geografického hlediska nepochybně začíná charakteristikou její *morfologie*. Jako příklad můžeme uvést A. Solnceva a C. Sauera, kteří zkoumají složky krajiny na jejich morfologických prostorových jednotkách. Od morfologie postupují k *procesům* působících v krajině, můžeme říci k *fungování složek* - tokům látek a energie, časovým režimům. Tady musíme rozlišovat *genezi*, *evoluci* krajiny a její současně působící procesy. V krajině jsou v různé míře zastoupeny *odezvy* dřívějších krajinných procesů, v našem pohraničí jsou např. území méně zasažená blokací pozemků a jejich krajina je do značné míry reliktem dříve působících procesů. Pláč nad stavem kulturní krajiny je nepatřičný, pokud nechápeme, v souladu s Lefebvrovým pojetím prostoru jako procesu, že krajina je produkována procesy a tudíž její obnovování spočívá v zavedení adekvátních procesů, jež nejsou pouze etické.

Ve studiu krajiny i regionu ani tak nejde o nakupení údajů o složkách, nýbrž o způsob jak působí společně, pečlivě před syntézou posoudíme zdánlivé maličkosti. Uspořádání krajiny odráží kulturní systém: základní živobyčí, vztah lidí a přírodních zdrojů, co je pro lidi hodnotné a jaké mají aspirace, jak denně s krajinou zacházejí.

Příklad kanadské Akádie – Annapolis Valley – je zároveň i případem difuze v krajině, sledem fází v proměnách jejího využívání, stejně jako případ znojemské krajiny Dyjského průlomu. O proměně kulturní krajiny rozhodují, resp. ji uskutečňují především aktéři změn.

Krajina je zároveň symbolickým systémem, v němž se projevují názory a hodnoty sdílené lidmi v organizaci společnosti – v krajině můžeme číst jako v textu o lidech, jejich zájmech, praktikách, použitých technologiích, aspiracích a dosažených výsledcích. Můžeme začít jednotlivci, rodinami, domácnostmi a přes ulice, vesnice, města, lidská společenství (komunity) se dostaneme ke krajinám i regionům. Jednou z nejlepších metafor, která vede k pochopení, porozumění krajině je pojetí krajina jako palimpsestu – vícevrstevného objektu s relikty, odezvami dřívějších procesů, ale i novými inovativními vrstvami.

A. Holt-Jensen (2001, s. 5-7) interpretuje všeobecně známé *entrée* P. Haggetta (1983, s. 3-16) do geografie zvané 'na pláži' jako kulturní krajinu přírodní písčité pláže s lidmi a jejich výtvoři – cestami, restauracemi, skokanskými můstky, molem. Holt-Jensenův zájem o krajinu v geografii pokračuje citací H. Uhliga (1971) a P. Weicharta (1975), kteří uvádějí krajinnou geografii (*Landschaftskunde*) jako přechod či most mezi složkovou geografii (systematickou) a regionální geografii (*Länderkunde*), která je považována v německé geografické tradici za nejkomplexnější formu geografické integrace. Krajinu chápou jako produkt interakce geofaktorů (biotických, biotických, sídelních, produkčních atd.), integraci fyzické a humánní geografie, jejichž složky a vlastnosti/charakteristiky vytvářejí krajinné typy. Krajina představuje nomotetické aspekty určitého území, zatímco region aspekty specifické. Sám A. Holt-Jensen (2001, s. 15) vkládá mezi fyzickou a humánní geografii *ekogeografii* v návaznosti na P. Weicharta (1975) a H. Lesera (1980). Zabývá se sice původním konceptem *krajinné ekologie* v pojetí C. Trolla (1939), ale poněvadž C. Troll ji nepovažuje za

systematickou součástí geografie spíše za přístup ke studiu krajiny, tak jej neakceptuje. Stejně tak pojednává o angloamerických konceptech *humánní ekologie* a *ekologické analýzy* či *urbánní ekologie*, jež považuje za funkcionální přístupy v regionální geografii. V naší praxi se ukazuje krajinná ekologie jako dostatečně otevřená pro nejruznější vědní disciplíny včetně geografie a není nutné zavádět ekogeografii.

Velmi přitažlivým, z pozice geografie, je *entrée* R. Formana (1995, s. 22-23), který chápe vztah regionů a krajiny tak, že regiony zahrnují typy krajiny. Ale v dalším textu zcela ignoruje jak fyzickou tak i humánní geografii, jejich prostorové koncepty, výsledky mapování a přichází s redukcí prostorových struktur na maticové modely. Vraťme se proto opět k A. Holt-Jensenovi (2001, 93), jehož rozlišení geografických škol na tradiční, kvantitativní a kritické zahrnuje mezi kritickými i *ekogeografii*. Když ji posléze (2001, s. 175-177) označí za *geografii* jakožto *humánní ekologii*, tak jí v závěru své práce dá nejvyšší hodnocení mezi geografickými disciplinami pro její možný významný přínos pro budoucnost lidstva. Z našeho hlediska je environmentální/ekologické zaměření geografie jen jedním z řady takových konstrukcí, byť nepochybně velmi významným.

V české geografii se stále v univerzitní geografii udržují vymezení nauky o krajině v pojetí J. Demka (1987), případně L. Mičiana (1983). Jejich další práce i práce jiných autorů jimi inspirovaných nepřinášejí podstatnější změny. Z té doby však existují i další práce, jež si dodnes uchovávají vysoké heuristické hodnoty: Sočavův úvod do studia geosystémů (Sočava, 1973) a práce D.L. Armanda (1975): *Nauka o krajině*. Armandova práce našla u nás nejvýznamnější rozvinutí v pracích J. Kolečky.

Hybridita krajiny

Dotkli jsme se jí ve společném anglicky psaném příspěvku A. Hynka a N. Hynka (2007), zde uvedeme i další úvahy. Hybriditu krajiny můžeme chápat jako metaforu na úrovních filosofie vědy, sociologie poznání/úrovni vědecké disciplíny, na úrovni teorie, její předmět a empirický výzkum. Důležité jsou nejen hybridní systémy, ale i procesy jejich koprodukce, jež je konstituují/tvoří. Samu hybridizaci si můžeme představit jako promyšlené úsilí rozpustit údajně pevně stanovené hranice mezi různými uměle vytvořenými systémy, jež považujeme v převažujícím diskurzu nebo podle zdravého rozumu za vzájemně oddělené nebo izolované. Výsledkem jsou hybridy, tj. nelineární entity, jež nejsou založené na kauzálních, ale konstitutivních vztazích.

V případě krajiny jako hybridu 'rozpuštíme' hranici mezi přírodou a společností, fakty a normami, ontologií a epistemologií, disciplinami atd. Grafickou podobu uvádí T. Forsyth (2003, in Hynek, Hynek, 2007, s. 4). Rozpuštění umělých hranic a lineárního uspořádání je následně prerekvizitou pro pochopení procesů a účelů, pro něž jsou hybridy utvářeny. Tyto procesy jsou označovány jako koprodukce, podle S. Jasanoff (1996, s. 393): "simultánní produkce znalostí a sociálního uspořádání" (Hynek, in Hynek, Hynek, 2007). Znalci M. Foucaulta jistě vycítí spojitost moci a znalostí, obdobně B. Latour (1993) analyzuje vznik 'kvazi-objektů' na rozhraní mezi přírodou a společností. Ekologická fakta a diskurzy vyžadují pro svou existenci politické praktiky týkající se životního prostředí a naopak – jsou vzájemně do sebe zapuštěné nebo v termínech relexivní sociologie vzájemně utvářené/konstituované.

Kulturní krajiny jsou geograficky hybridy stanovené koprodukcí přírodně prostorových a humánně prostorových objektů, jež jsou údajně neutrální, nicméně jejich hybridy mohou být jak krajiny, tak i regiony. Tradiční mechanické poskládání jejich složek do osnovy je dost intelektuálně omezené, byť veřejností oblíbené a troufne si na ně i negeograf/ka. Tabulka hybridizace ontologie a epistemologie je v práci A. Hynka a N. Hynka (2007, s. 6) v konstruktivistickém smyslu. Nejde o teorii pro teorii, nýbrž např. o propojení politické ekologie a environmentální bezpečnosti. Praktickými příklady takové aplikace jsou další

studie (Hynek, Hynek, 2009, Hynek, Hynek, Svozil, 2008, Hynek, Hynek, Schrefel, Herber, eds., 2007).

Kulturní geografie, kulturní studia

Začněme dozníváním modernistického přístupu na příkladu monografie R. Peeta (1998), jehož vymezení geografie je velmi citované, nicméně bez rozlišení značných rozdílů mezi geografickými školami. R. Peet chápe geografii jako studium vztahů mezi společnostmi a přírodním prostředím. Takové vymezení je spíše ekologické, environmentální a v české geografii vládlo v 70. letech, kdy vrcholil rozkvět fyzické geografie. V Peetově vymezení je reminiscence pojetí kulturní krajiny podle C. Sauera (1925), stále živé nejen v USA. Přitom 'krajina' v anglosaském pojetí je spíše 'landscape'. V souladu s názvem příspěvku se opřeme o reprezentativní výběr textů z kulturní geografie editovaný J. Duncanem, N. Johnsonem a R. Scheinem (2004), v němž najdeme *krajiny ekonomické, politické, náboženské, domova, dětství a mládí, ve filmu, umění*. Klíč nám poskytne J. Duncan (in Johnson, Gregory, Pratt, Watts, 2000), který přes polysemii termínu 'krajina' jasně zdůrazňuje význam jejího vzhledu. Tím se vše zamotává a východiskem je analýza adjektiva *kulturní*, samozřejmě ve vztahu k substantivu *krajina*.

Pomůže nám D. Mitchell (2000) svou kritickou analýzou, v níž se nebojí napsat, že krajina je *geografickou arénou* spojenou v Evropě s politickými právy sebeurčení, vždy spojenou s prací, která přetváří přírodu, je však i reprezentací moci a ideologie, nejen textem – způsobem vidění, čtení, ale též diskursivní formací, formou regulace spojenou s mocí. Považuje C. Sauera za tvůrce kulturní ekologie a kulturní geografie rozlišením kultury jako faktoru, primárního činitele, který mění přírodní krajinu osidlováním, bydlením, výrobou, komunikacemi atd., na kulturní krajinu. Zmiňuje se W. Zelinském, jeho superorganicismu, superorganické kultuře, která existuje 'nad' a nezávisle na lidské vůli nebo úmyslech (Mitchell, 2000, s. 29-30). Kdybychom chtěli postihnout roli W. Zelinského pohledem S. Žižka (2007), pak bychom mohli použít jeho výstižný koncept 'mizejícího prostředníka', který vyvolal vlnu kritiky svou *reifikací* kultury, její mysteriózností a redukcí lidí na poslušné automaty (J. Duncan, in Mitchell, 2000, s. 34).

Byli to především Britové, kteří založili kulturní studia, jimiž překonali estetické pojetí kultury zdůrazněním role politiky. Patří k nim R. Williams, R. Hoggart, S. Hall v British New Left navazující na A. Gramsciho koncept *kulturní hegemonie*. Významnou roli měl i P. Jackson a v případě krajiny S. Daniels a D. Cosgrove interpretací symbolických aspektů krajiny. Projevuje se i silný sociální akcent ve studiu krajiny daný sociální diferenciací, kulturní politikou, mocí i vzdorem a přesvědčením, že kultura je politikou. Jestliže dříve hrál hlavní roli v kulturní teorii *čas*, pak v 80. letech se začíná prosazovat rostoucí zájem o pochopení kultury zdůrazňováním významu *prostoru*, kultura je konstituována prostorově. Kultura je úrovní, na níž sociální skupiny rozvíjejí odlišné životní vzorce, proto jsou *mapami významu*, jimiž činí svět srozumitelným (P. Jackson, in Mitchell, 2000, s. 63). Také lze uvést výrok C. Geertze – kultura je způsob, jímž lidé dávají světu smysl (in Mitchell, 2000, s. 64). Stále citovaný D. Mitchell (2000) následně pojednává o politické ekonomii kultury, politické krajině, kulturní politice (např. *spektákl*), sexualitě, genderu atd.

Krajina poststrukturalně

Existuje řada vymezení poststrukturalismu, který je sice blízko postmodernismu, ale nelze je vzájemně zaměňovat. Odpoutání od úzkého konceptu teoretické geografie, která splnila svou inovační roli ve vývoji geografie nás může zavést do *geografického myšlení*, jehož hnacím motorem je rozvoj anglosaské humánní geografie. Ta paradoxně více čerpá z francouzské filosofie než francouzská geografie. V předcházejících textech (Klentnice, Znojmo-Retz,

Geographium, politika české geografie apod.) jsme čerpali především z M. Foucaulta. Nyní otevřeme další podnětný směr myšlení, který rozvinul G. Deleuze svou interpretací M. Foucaulta (2003 česky, orig. 1896) a především společnou knihou s F. Guattarim (1988). Centrálními koncepty této knihy jsou multiplicity (mnohosti invariancí a transformací), asambláže, 'stávání se' (becoming) – deformace, reformace, performace, transformace. Za primární považují chaos a turbulence, zatímco prostory organizace a stability jsou sekundární. Připomeňme jen Foucaultův koncept *světla*, které konstruuje realitu a *výpověď*, jež není tím, co je viditelné. Je zřejmé, že takto koncipované myšlení je pro české geography velmi neobvyklé, přesto je ve studiu kulturní krajiny neodmítneme. S jistou nadsázkou můžeme říci, že zde je pověstný *point* v epistemologii a metodologii studia kulturní krajiny.

Nicméně řada českých geografů se odvolává na R. Peeta, jeho opus magnum *Modern Geographical Thought*, hned v úvodu uvádí, že geografie se zabývá studiem vztahů mezi společností a přírodním prostředím. Právě takto chápeme krajinu jako produkt, a pojďme ještě o kousek dál, interakcí společnosti a přírody. Tímto produktem je kulturní krajina. Z našich předcházejících textů, mj. s J. Vávrou (2007) a dosud nepublikovaného příspěvku z kolokvia 18.11. 2008 na UK Bratislava (K. Kasala, V. Lauko) můžeme zpřesnit naše zaměření na studium prostorovosti kulturní krajiny. Humánní vědy: síla vědy není v její přesnosti (jaký svět je přesný), ale v tom, jaká je moc vědy, co jí lze učinit jak se společností, tak s přírodou, moc není externí, ale je součástí vědění.

Prostorovost krajiny

Elementární prostorovou jednotkou krajiny jsou topy, označované též jako stanoviště, dlaždice/testery, buňky atd. V případě přírodní krajiny je jejich velikost dána také nejpodrobnější prostorovou mapovou rozlišitelností jejich složek. Tak např. elementární prostorovou jednotkou půdy není půdní profil jak si řada krajinářů myslí, ale pedon, nicméně mapovatelné jsou až polypedony – soubory pedonů. K nim se blíží pedotopy G. Haaseho (viz výše). Naprosto ideálními prostorovými jednotkami pro studium přírodní krajiny jsou u nás lesní typologické jednotky v měř. 1:10 000 a nesejde na tom, zda ve verzi ÚHUL nebo v pojetí A. Zlatníka rozvinutém J. Lacinou a A. Bučkem. Praktickými mapovatelnými jednotkami přírodní krajiny jsou topochory vymezené A. Hynkem a P. Trnkou (1981), jejichž soubory tvoří mikrochory. Ty jsou stavebními jednotkami pro vymezení přírodních krajin ČR jak v individuálním tak generickém pojetí. Topochora představuje soubor topů, nikoliv nahodilý, nýbrž tvořící prostorový celek daný buď procesně nebo geneticky či similaritou i kontrastem. Právě soubor můžeme chápat jako sbor, řecky *chór*, odtud soubor topů = topochora. Kulturní topochory mají ve středoevropské krajině název *tratě*, což jsou *toponyma*. Rozumí se jejich lokální úroveň s rozlišitelnými/mapovatelnými topy, zatímco prostorově vyšší jednotka – mikrochora rozlišuje nikoliv topy, nýbrž topochory jako své základní stavební jednotky. Blíže jsou tyto otázky řešeny diskurzívně v předcházejících sbornících této edice (Herber, ed., 2003-2006)

V případě kulturní krajiny je nezbytné vzít v úvahu nejen prostorovou formu land use, ale hlavně jeho ekonomický, sociální, kulturní, politický a technologický obsah (ESPECT, podle A. Hynka a N. Hynka, 2005). Samozřejmě v ekologickém či environmentální smyslu, resp. významu. K dosud používaným modelům prostorovosti krajiny, např. podle R. Formana a M. Godrona (1993, česky) potřebujeme i jiné pohledy na krajinu, zmiňme krajinu jako *text*, možná i jako *palimpsest* (Cosgrove, Daniels, eds., 1988, Crang, 1998). Naprosto novým přístupem je foucaultovský pohled na krajinu, aplikace *epistémé* M. Foucaulta jako *archív* krajiny a její *genealogie*, která nás může zavést až k *biodispozitivu*. Tento koncept bude zřejmě klíčovým v environmentální *governmentalitě* (vládnutelnosti) nyní aplikované v politickém řešení globálního oteplení.

Prostorovost. Tak jako ve filosofii Řekové formulovali základní filosofické otázky, na něž staletí pilujeme, doufáme, lepší odpovědi, tak i v geografii přinesli základní koncepty 'topos' a 'chór' zachycující identitu a kontext místa. Dnes se terminologicky vymezují např. jako 'site' a 'situation', ale v posledních letech začíná dominovat koncept 'place', zřejmě je propojuje. Léta trvající diskurz o tom, že geografie se nezabývá jenom prostorem, ale i časem má jednoduché řešení v jejich propojení, jak to např. navrhl T. Hägerstrand (1976) a ve slovenské geografii prakticky ukazuje V. Ira propojení času a prostoru znamená procesní pohled na realitu, jímž by se měla geografie zabývat – psát o něm, nikoliv jej popisovat: *grafó* znamená píši a nikoliv popisuji. Diskurz geografického popisu je nedorozuměním.

Jak chápat prostorovost? Cloke P. et al. (2005, xi) vymezují prostorovost jako sociálně utvářený a prožívaný prostor, nikoliv jako dané pozadí sociálního života. Tito autoři jej považují za ústřední koncept současné humánní (albertovsky: sociální) geografie. Někdy je používána v plurále (*spatialities*), aby bylo zdůrazněno množství různých způsobů, jimiž může být prostor konstruován a prožíván. V současnosti se projevuje silná korelace mezi sociologií a britskou humánní geografii, která má své kořeny u Giddensova docenění geografie. I v humánní geografii začíná prostorovost lidským tělem, pokračuje rodinou/domácností k ulici, městu/*place*, a vstupuje do regionů. Stejně jako jsou mikrochory, mezochory, makrochory, tak jsou mikroregiony, mezoregiony, makroregiony. Jejich hranice nejsou, resp. nemusí být, shodné. V planetární dimenzi obsahují krajiny (makrochory, globiony) regiony, zatímco mezoregiony a mikroregiony obsahují krajiny. To je téma, kde své řekl především Vidal de la Blache.

Hned se navozuje otázka: zabývá se fyzická geografie také prostorovostí? Nepochybně ano, např. vynikající výsledky podrobného geomorfologického mapování (J. Demek, T. Czudek, J. Kuský, B. Balatka aj.) poskytují propojením genetického a morfologického přístupu procesní pohled na prostorovost reliéfu. Procesní koncept současné fyzické geografie přináší její prostorovost – na rozdíl od humánní geografie jsou tvůrcem FG prostorovosti přírodní procesy. Klimatologie akcentuje roli času, naprosto ideální přírodní složkou, která vypovídá o procesech nejzřetelněji je půda, její půdní pokryv, jímž se naprosto průkopnický zabýval V.M. Fridland, např. ve studii z r. 1977. Půda navíc obsahuje relikty, odezvy dřívější časoprostorovosti. Do prvního rozměru/prostorovosti zahrnujeme přírodní hybatele, síly v krajině, se kterými člověk/společnost musí stále počítat a které vždy člověka překvapí svou silou a neočekávaností (povodně, zemětřesení), ale kterým věda stále více a více rozumí a dovede je vysvětlit.

Druhá prostorovost obsahuje lidské aktivity, které se týkají využívání, vykořisťování či exploatace krajiny. Nebylo by však správné tvrdit, že představuje pouze zhoršení kvality krajiny, její devastaci. Jde o (ekonomické) využití krajiny, „pro existenci“ lidí, včetně fyzického pohybu (lidí, zboží, služeb), které však přetváří fyzickou krajinu na krajinu kulturní.

Třetí prostorovost je imaginativní/percepční, týká se interpretace světa, v němž žijeme, dokonce vznikl *kyberprostor*, naprosto virtuální svět možného, co se v lidské hlavě vytvoří.

Od percepce/imaginace k performanci – což je čtvrtá prostorovost krajiny - je často jen nepatrný krůček s často fatálními dopady na krajinné ekosystémy, životní prostředí. Na pořadu dne je regulace nikoliv imaginace, nýbrž její performance. Tyto 'světy možného' nejsou však jen hrou k pobavení, ale v lidských hlavách vznikají nápady, od nichž není daleko k realizaci. Podívejme se např. co dokáží řidiči sněžných a vodních skútrů, SUV (sportovních užitkových vozidel s vysokou spotřebou pohonných hmot), čtyřkolek ani tak na jejich *tuningu*, ale především v horách, často chráněných a od nich nechráněných, na polích, v přehradních nádržích atd.

Není bez zajímavosti, že již A.J. Retejum (1988) předložil koncept 3 geometrií prostorových jednotek – *rajonů*, *chorionů* a *areálů*. Jeho genetický přístup je sice navýsost procesní,

nikoliv jen morfologický, ale není sjednocující, byť v 1.kapitole zdůrazňuje nezbytnost syntézy. Jiným velmi inspirujícím pohledem je koncept 'polarizované biosféry' v pojetí B.B. Rodomana (1973, in Armand, 1975, s. 272). Jde o pozoruhodné výtvarné dílo mistrovsky portrétujícím jádra a přechody urbánního a rurálního prostoru.

V našem pojetí se zaměříme na jinou dualitu: imaginativní a performační. Imaginativní je založena na konceptu humanistické geografie, performační prostorovost vyčleňujeme jako samostatný rozměr/geometrii krajiny především jejími dopady na krajinné ekosystémy, životní prostředí. Přestože se všechny formy prostorovosti krajiny prolínají jako koprodukt – produkt a konstrukt - je možné analyzovat její rozlišitelné úrovně:

Prostorovost krajiny		
první	přírodní	přírodní procesy, složkové interakce živly, pohromy
druhá	socioekonomická	využívání přírody, antropogenizace prostorová organizace kulturní krajiny, nodalita, urbanizace, venkov
třetí	percepční, imaginativní	reflexivita, prožitky, odezvy, vzpomínky, topofilie, topofobie (Tuan), symboly, ikony, nálepky, sny, naděje
čtvrtá	performativní	aktéři (akční jednání), podílníci, dotčení, moc a odpor (Foucault), rozhodovatelé, fyzický kontakt a pohyb

Tab.1: Prostorovosti krajiny (Hynek, Vávra, 2007)

První prostorovosti krajiny, kterou můžeme chápat i jako 'geometrii' či rozměr, dimenzi, zde rozumíme prostorové uspořádání krajinných ekosystémů v krajině, které nemůže být primárně jiné než přírodní. Právě zde je možné pochopit rozdíl mezi slovy 'environmentální' (obtěžně vyjádřitelné jednoslovně v češtině) a 'ekologický'. Environmentální je vždy monocentrické vyjádření vztahu mezi organismy a jejich prostředím, především však mezi člověkem/lidmi a jeho/jejich prostředím. Nicméně 'ekologický' zahrnuje explicitně látkově-energetické vztahy v polycentricky uchopeném krajinném ekosystému. Jen ekosystém je látkově energetickým zdrojem nikoliv životní prostředí, jen ekosystém je nositelem kapitálu a má úplné 'kvarteto': *assets, stock, yield, income*.

Proto začínáme první přírodní prostorovou geometrií krajiny. Nikoliv však ve smyslu nějakých 'zákonitostí' jak o nich někteří autoři pojednávají, spíše zřejmě mají na mysli určité prostorové pravidelnosti v uspořádání krajiny, v našem pojetí je používáme ve smyslu '*spatial pattern*'. Podívejme se však na topickou/chorickou úroveň na opačné straně prostorové dimenzionality.

V ní se na pevninách projevují tři látkově-energeticky působící faktory – teplo, vlhkost a látková úživnost (trofita) spolu s retranslačním působením reliéfu. Nicméně přírodní terestrickou geometrii utvářejí procesy fluviální, aridní (hyperfluviálních až extraaridní), nivální a kryogenní. Ony tvoří základní osnovu geometrie krajiny v Milkovově pojetí variant krajinné sféry, v níž nesmíme opomíjet vodní toky, jezera, ledovce, sněhová pole. Produktem

těchto působících procesů je reliéf, přesněji morfoskulptura ve smyslu Měščerjakova a Gerasimova, která se stává působící silou. Reliéf spolu s trofítou půdy/zvětralin/hornin, teplotním a vlhkostním režimem určuje *spatial pattern*, tedy přírodní geometrii krajiny na topické úrovni. Váha těchto činitelů je vzájemně velmi proměnlivá, navíc teplo je dáno expozicí a advekčním přenosem, zatímco vlhkost, konkrétně voda v jakémkoliv skupenství je horizontálně pohyblivá v oběhu vody. Trofita není dána jen prostým obsahem živin, ale jejich přístupností pro organismy závislejícím především na vlhkosti (xerothermní topy mohou být troficky bohaté, ale voda limituje jejich dostupnost).

Při topicko-chorické prostorové analýze můžeme v naší přírodní krajině identifikovat tyto základní tendence geometrického uspořádání s významnou rolí reliéfu jako retranslátoru pohybu látek a energií:

- skalární/izotropní,
- gradientové/katenové rovnoběžné,
- koncentrické/gradientové rozbíhavé,
- koncentrické/gradientové sbíhavé,
- liniové/ síťové/vektorové,
- paletové/ostrůvkovité,
- hranové,
- tranzitní neostré,
- rytmické/cyklické/repetitivní,
- mozaikové,
- prstencovité.

Bližší charakteristiky se již vymykají obsahu tohoto příspěvku z důvodů nedostatku místa, ale jsou zmíněny v dřívějších textech A.Hynka a v publikovaných i nepublikovaných textech P.Hartla. Uvedené rozlišení neznamena, že existují přírodní krajinné topochory jen s výlučně jedním typem první prostorovosti, jedna topochora může mít více typů této prostorovosti s jejich různou intenzitou.

Druhá prostorovost krajiny je dána působením člověka/lidí na přírodní složky krajiny, využíváním jejich látek, energií, ale i např. vzhledu v případě turistiky. Příroda představuje pro lidskou společnost kapitál jako jeden z výrobních faktorů nejen pro produkci zboží, nýbrž i služeb. Je zdrojem představ, znalostí, informací, může být *ikonická*. Průkopníky ve zjišťování prostorového uspořádání lidských činností byli beze sporu J.H. von Thünen a W. Christaller, kteří se zabývali zemědělstvím, resp. teorií prostorové působnosti středisek. Na ně navazují další autoři jako A. Lösch, W. Isard, nicméně málo známou syntézu těchto 4 přístupů předložil již v r. 1973 B.B. Rodoman (in Armand, 1975). V jeho pojetí jsou na schématu prostorově propojeny historicky významné chráněné segmenty měst, jejich obslužné a účelové části stejně jako sídelní a průmyslové části, navazující zemědělská krajina členěná podle produkce, přírodní parky, rekreační území, využívané lesy, přirozené pastviny, chráněné přírodní krajiny, turistické základny a cesty. Rodomanova prostorovost integruje jak krajiny, tak regiony.

Jeho 'polarizovaná biosféra', jak nazývá svůj prostorový koncept krajiny je natolik nosná neboli proliferační, že jej můžeme po téměř 35 letech zpřesnit novými pohledy na růst měst – *urban sprawl*, který má buď povahu růstu plošného, liniového čili stuhovitého – *ribbon development* a také prostorovosti typu *leap frog*, která může mít i formu translace příměstských vesnic na urbánní segmenty. Ve městech, pokud akceptujeme přístup M. Dears a S. Flustyho (1998), probíhá proces decentralizace až typu KENO, který je spojen s funkční proměnlivostí budov, pozemků.

Zcela novou prostorovostí krajiny je přechod měst do venkova, který může mít ráz *suburbánního gradientu* znamenající postupující urbanizaci venkovské krajiny ve stylu *urban sprawl*. Transakční vztah města a venkova se nicméně projevuje i *rurbanizací*, kterou se

zabývala v Rakousku E. Lichtenbergerová (2000). Identifikuje ji v místech intenzivního cestovního ruchu, rekreace v pobytových místech na venkově, kde jsou luxusní hotely, sportovní centra, služby poskytované na urbánní/hyperurbánní úrovni, parkoviště atd., prostě segmenty města v rurální krajině, můžeme je označit za *urban spots*.

Významnou součástí druhé prostorovosti kulturní krajiny jsou *komunikační sítě* propojující místa lidských aktivit. Umožňují i přenos zpráv v obrazové podobě, dnes stále více digitalizované, prim hraje Internet pronikající i do třetí geometrie krajiny. I v krajině jsou patrné vlivy těch procesů, jež nejsou smysly viditelné: finanční toky ovlivňují využívání přírodního kapitálu, lidská imaginace se promítá do jednání lidí. Prostě má krajina i neviditelnou dimenzi, kterou si můžeme představit asi tak jako když ji blesk náhle v noci osvítl. Kromě toho vidí aktéři v krajině zcela rozdílné krajiny.

Třetí prostorovost krajiny je inspirována pojetím E. Soji (1996) – *third space* – který v něm vidí v návaznosti na koncept H. Lefebvra (1991) umožňující nahradit binární opozita pojmově geografy vymezený prostor jako současně materiální a symbolický. Tím lze překonat tradiční vymezení dynamického času a statického prostoru. Pro Soju je 'třetí prostor' souběžně reálný i imaginativní, ba ještě něco víc. Odehrávají se v něm nové věci, a to narušuje staré a dominantní způsoby myšlení a konání. Tento koncept je zde proto, aby umožnil lepší porozumění prostoru, jeho interpretaci (interpretativní schémata) pro potenciálně emancipační jednání. Určitou interpretací Sojova konceptu je pojetí Matloviče a Matlovičové (2007). Nepochybně jsou možné další diskursivní interpretace. Např. tak, že spojuje oba předešlé rozměry. Jednak je spojuje v tom, že je člověk vnímá svými smysly (percepce), ale nejen to, člověk dokáže se na krajinu „dívat“ nebo ji vnímat způsobem, který vychází z jeho vzdělání, výchovy, zkušeností, jinak řečeno vštěpených/osvojených vědomostí, dovedností a hodnot. Může to být i pohled na krajinu skrze „normy“. Tak nazýváme krajinu, jak by měla vypadat podle určitých „normovaných/normativních“ představ, jako například územní plán, psané zákony, které jsou schvalovány reprezentanty společnosti v krajině, které jsou normou. Pokud není norma naplňována, následuje korekce (upozornění, pokuty, tresty). Nepsané zákony, které se ve společnosti dědí mezi generacemi v rodinách či komunitách, snad i v rámci národní kultury, „stanovují“ člověku, komunitě, občanům státu jak krajinu chránit, udržovat a zvelebovat. Nepsané zákony, které mají dlouhou a silnou setrvačnost, vytvářejí v člověku či komunitách pocity, emoce, hodnocení, tedy morální rozměr. Tím člověk/komunita poměřuje krajinu, zda je ve správném či špatném stavu nebo zda se krajiny vyvíjí správným či špatným směrem.

V třetím rozměru krajiny jsou velmi důležité významy, které zdánlivě nemají nic společného s „reálným“ světem. Pokud však budeme studovat významy, které jsou v jazyku, textech, diskurzích, ikonografii a symbolismu, dostaneme se ke „realitě“, která je možná přehlížena. Avšak když dochází k vyjednávání politiků s občany před rozhodnutím, je při podcenění této „reality“ vyjednávání dramatičtější, jak můžeme vidět v případě umístění amerického radaru v Brdech.

Klíčovou debatou o krajině mohou být: image versus realita a prezentace versus realita jak to hodnotí K. Morrisová (2003). Ta si pokládá otázku: „Kde je čistá materiálnost nebo fyzičnost objektu (nebo krajiny), když se dostáváme v interpretaci za tento objekt?“ Jinými slovy říká Morrisová, že existuje vždy kulturní filtrovací proces, který k nám prostřednictvím jazyka přináší realitu. Může např. jít o interpretaci krajiny, ve které se mluvčí narodila a která je jejím domovem. Mluví přesně identifikuje body v krajině, uvědomuje si relativní polohu mezi nimi (ve vztahu k jejímu domovu) a velmi emotivně vnímá ztrátu domova a devastaci krajiny. Její hodnocení zahrnuje interpretaci minulosti (zřejmě idealizované) a současnosti (viděné pesimisticky vzhledem k optimistické minulosti). Jiná je prezentace stejné/podobné krajiny mladou dívkou, která do krajiny vstupuje zvenčí a „tady a teď“. Chybí srovnání s minulostí, reaguje jen na současnou krajinu, která na ni velmi silně působí. Všimá si obecných objektů,

místa přesně neidentifikuje. Krajinu vnímá expresivně. Je pro ni tak depresivní a ošklivá, až je pro ni přitažlivá a hezká. Sama se pak v závěru svého hodnocení až leká. Naproti tomu např. politický technokrat prezentuje krajinu naprosto odlišně od předcházejících. V prvé řadě je člověkem, kterého se osud krajiny osobně nedotýká. Pro něho nejsou partnerem obyvatelé, kteří v krajině žijí/bydlí, ale je to vláda a ekonomické aktivity velkých hráčů, kteří ovlivňují obrovské změny v krajině, včetně následné rekultivace. Místo pojmu krajina, používá technický termín území. Politický „opinion maker“ chce působit na ty, kteří jeho slova „slyší“ – „těžba a následná rekultivace může krajině (již zdevastované) prospět.“

Jak jsou imaginace lidí spjaty s realitou? Francouzský filozof J. Baudrillard (1988) rozlišuje mezi reprezentací a realitou. Říká, že realita je nahrazena spektáklem/podívanou, kdy se spojují historické i budoucí obrazy. N.Johnsonová (2005) poukazuje na příklad jeskyní Lascaux v Massif Central ve Francii, kdy na jejich internetových stránkách je uvedeno, že jsou „*trochu dál od tradičního místa, po proudu řeky*“. Rozuměj tomu tak, že původní jeskyně byly uzavřeny a vedle byla vybudována jejich replika pro návštěvy-chtivou veřejnost. Originál je podle Johnsonové zbytečný a byl nahrazen simulakrem, který poskytuje „hyper-reálnou reprezentaci“.

Čtvrtá prostorovost krajiny je performační, nikoliv jak by se dalo očekávat, behaviorální, nýbrž mocenská. Pomocí přístupu M. Foucaulta k vědění a moci jsme se pokusili na otázky: kde se v krajině generuje moc, která přetváří i krajinu a současně jak vzniká (odpor) rezistence ve studii věnované přeshraničnímu území Klentnice-Drasenhofen (Hynek, Hynek, Svozil B, v tisku). Jsme daleci toho, abychom percepci a imaginaci považovali vždy za hnací síly performance u všech lidí. Ale jsou takoví, kteří svou imaginaci dokáží naplnit ježděním sněžnými skútry po horách, jež jsou přírodními parky, rozjezdit ozimy čtyřkolkami, vybudovat nepovolené stavby atd. jsou i opačné příklady pozitivních zásahů do krajiny, ale obáváme se, že je jich v naší zemi podstatně méně. Jsou rozhodovatelé, kteří straní systematickému ničení přírody a nejhorší je, že vadí minimu lidí. Na druhé straně zde máme fundamentalisty, kteří způsobí, že léta projíždí nákladní přeprava poblíž městských památkových rezervací. Performance znamená, že ji poznáme nikoliv podle slov, ale činů, v jednání aktérů, kteří buď za pomoci či proti aktantům znají jen svůj individualismus. K jejímu poznání se hodí *nereprezentační teorie* N. Thrifta (2004) zdůrazňující praktický, aktivní, ztělesněný ráz světa se zaměřením na jednání, události, okamžiky, věci.

V poststrukturalistické verzi prostorovosti krajinné i regionální máme co do činění nejen s reálnou krajinou jako produktem přírodních procesů a lidských činností, jejich interakce, ale také se sociální konstrukcí krajiny a regionů. Imaginativní a kybernetická prostorovost jsou hrou s krajinou a regiony, nicméně jsme svědky i jejich reálného naplnění. Krajina je tak *koproduktem*, tj. konstrukcí i produktem, v němž se smazávají jejich hranice, resp. jsou pohyblivé. Tradiční subjekt-objektová verze krajiny je dnes historií. Varující výzvou je otázka bezpečnosti krajiny nejen pro její biotu, ale i pro nás, kteří ji svým způsobem života způsobujeme (blíže ve studii Hynek, Hynek, Schrefel, Herber, 2007 - zabývající se přeshraniční krajinou v území Znojmo-Retz).

Regiony

Regiony jsou dosud pro řadu geografů (např. Grigg, 1965, in Chorey, Haggett, eds., 1977, Haggett, Cliff, Frey, 1977, Hart, 1982) základními stavebními objekty geografického zkoumání. Jejich vymezování – regionalizace – může být směřována na určení dílčích prostorových jednotek nebo na jejich agregaci, hledání způsobu jejich propojení. Každá lokace má své umístění, postavení a propojení, tak již řecká antická geografie koncipovala své ‘*topy*’ a ‘*chóry*’, dnes se píše o ‘*site*’ a ‘*situation*’, použijeme-li lingvistický přístup, pak jde o denotáty a konotáty. V geografii koncipované jako *prostorové vědě* je vymezování regionů logickou formalizovatelnou operací spojenou s organizací geografické informace.

Kritice pozitivistických přístupů v geografii neušla ani '*regionální věda*' u nás některými geografy doporučovaná jako alternativa k tradiční složkové výčtové regionální geografii. Radikální a humanističtí geografové napadli víru v rovnovážný stav regionu v pojetí neoliberální ekonomie a možnost jeho optimalizace odmítající sociální konflikt a nespravedlnost, jež byly/jsou v kapitalismu považovány za endemické.

Problém modelů v regionální vědě spočívá v jejich relaci k realitě: nemá prostě vlastnosti, které jí modely přisuzují, ty vztahy jsou nejasné, mlhavé. Obdobně použití rigorózních modelů (např. Sheppard, Barnes, 1990) vede v jejich řešení k absurditám. Přesto není osud regionální vědy ztracený, pokračuje řada skupin, především v USA. V geografii koncipované jako *prostorové vědě*, což znamená v pozitivisticky a kvantitativně orientované není na přírodní krajinu území vůbec brán na zřetel.

Při studiu Dačicka jsme porovnávali hranice katastrů a hranice krajinných ekosystémů. Ukazuje se, že tyto hranice nejsou v kulturní krajině identické. Katastry zahrnují rozdílné krajinné ekosystémy v souladu s minulými subsistenčními ekonomii sídelních struktur. Současná tržní ekonomie, ale i nedávná '*command economy*' neberou ohledy na katastry jako soubory nemovitostí určitých komunit a již vůbec nelze mechanicky spojovat využití přírodních zdrojů těchto katastrů s potravními řetězci, do nichž je zapojeno jejich obyvatelstvo. Zemědělská produkce opouští katastry a lidské potravní řetězce jsou spojeny se zcela jinými katastry, např. přes hypermarkety. Proto nelze ztotožnit životní prostředí katastrů a krajinné ekosystémy, na něž jsou obyvatelé napojeni.

Hlavní pozornost poutají *funkční regiony* nebo regionální systémy s centrálním organizačním principem v rámci společnosti. A. Philbrick (1957) píše o nezávislosti na přírodním prostředí a odtud je krůček k prostorové analýze regionů jako 'otevřených systémů' v pojetí P. Haggetta (1965). V české geografii dosud nebyla doceněna i jiná verze regionální geografie, resp. je rozvíjena bez návaznosti na principiální studie publikované pod názvem regionální politika (Friedmann, Alonso, 1978). Pro nedostatek místa je nezbytné odkázat na studii (Hynek, Hynek, v tisku), která uvádí 21 verzí regionální geografie, což znamená minimálně 21 typů regionů.

Krajiny a regiony

Studium krajiny jak z fyzickogeografického, tak humánně geografického hlediska nepochybně začíná charakteristikou její *morfologie*. Jako příklad můžeme uvést A. Solnceva a C. Sauera, kteří zkoumají složky krajiny na jejích morfologických prostorových jednotkách. Od morfologie postupují k *procesům* působících v krajině, můžeme říci k *fungování složek* - tokům látek a energie, časovým režimům. Tady musíme rozlišovat *genezi*, *evoluci* krajiny a její současně působící procesy. V krajině jsou v různé míře zastoupeny *odezvy* dřívějších krajinných procesů, tak např. v našem pohraničí jsou území méně zasažená blokací pozemků a jejich krajina je do značné míry reliktem dřívějšího uspořádání s jinými lidmi.

Ve studiu krajiny i regionu ani tak nejde o nakupení údajů o složkách, nýbrž o způsob jak působí společně, pečlivě před syntézou posoudíme zdánlivé maličkosti. Uspořádání krajiny odráží kulturní systém: základní živobytí, vztah lidí a přírodních zdrojů, co je pro lidi hodnotné a jaké mají aspirace, jak denně s krajinou zacházejí. Zásadním krokem vpřed ve studiu kulturní krajiny bylo pro nás studium Uherskohradištska v letech 1985-1989 (Hynek, et al., 1989). Tam se podařilo týmovým způsobem zkoumat jak přírodu, tak osídlení, obyvatelstvo a jeho aktivity v obou modech geografického studia – regionálním i krajinném. Celý okres Uherské Hradiště v regionálním smyslu byl chápán jako nodální region a v rozsahu území okresu byla sledována síla vazby centra a jeho zázemí. Zevrubnější analýza ukázala na nutnost rozlišení dvou center – tehdejšího Uherského Hradiště a Uherského Brodu. Administrativní hranice však nebyly totožné s komplexním fungováním středisek, především v okrajových územích. Tehdy se začala prosazovat idea integrity prostoru jako souboru

každodenních lidských aktivit v jejich časovosti. Tím se začalo studium regionu chápat jako studium prostorové integrity lidských činností, zatímco krajina, především kulturní, byla chápána jako území/prostor interakcí lidí a přírody. Stejně území je tak v prvním případě zkoumáno jako region, v druhém případě jako krajina.

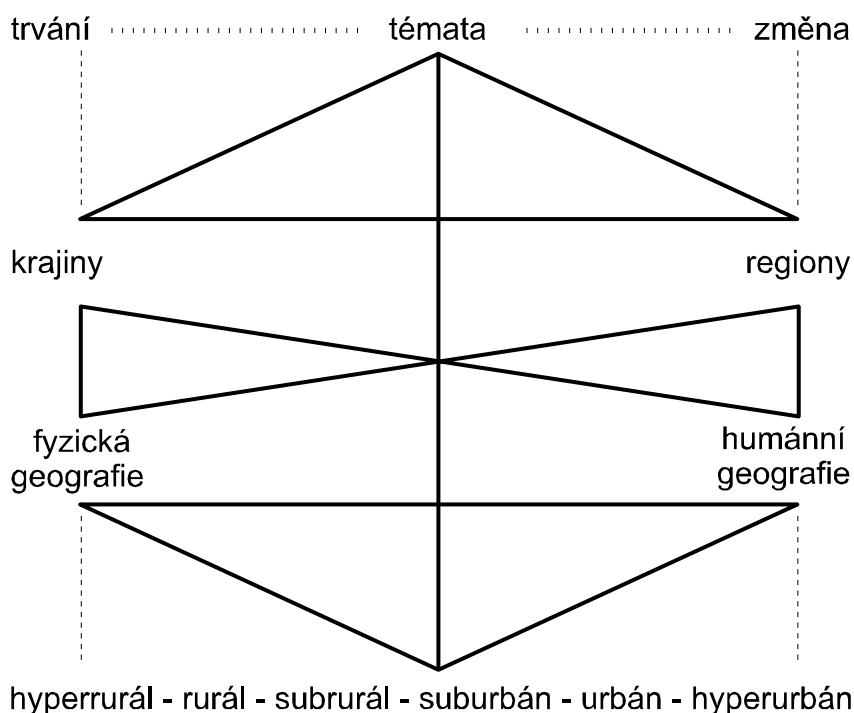
Jaké základní pojetí krajiny bylo naším východiskem? Byla to a stále je metafora krajiny jako palimpsestu či sendviče, v němž nejen na sebe vzájemně působí přírodní složky ovlivňované lidskými intervencemi (modifikovanými přírodními složkami), ale v krajině zůstává řada odezev minulých dějů této interakce, reliktní a krajinné mechanismy nejsou jednoduše jen aktuální. Spíše jde o vrstevné zobrazení krajiny, její vertikální profil s horizontální platností – prostorovým mapovatelným projevem:

Vyjdeme-li z krajiny jako sociální konstrukce, zkusíme nosnost metafory palimpsestu, pak se dostaneme k tomu jak krajinu přečíst, pochopit její příběh, vstoupit do různocnění i dekonstrukci známých konceptů krajiny, do vztahů podob krajiny, její prezentace a reprezentace a položíme si i otázku, zda rovnováha krajiny není simulakrem, tj. kopií bez originálu. Musíme se připravit na argumentaci ve smyslu, že krajina je zboží jako cokoli jiného, je věcí, má svou cenu, hodnotu a výnosy. Proto je závažnou metodou řešení těchto otázek koncept deliberativní demokracie (Foster, ed., 1997). Další otázkou byla pozice krajiny, krajinných ekosystémů nejen v přírodní, ale i lidské produkci, reprodukci a konzumaci . Zajímá nás i pohled žen, mládeže, seniorů a dalších sociálních skupin na krajinu. Vidal de la Blache předpokládal důvěryhodný vztah mezi kulturou, krajinou a regionem – *paysan, paysage, pays* – v rurální Francii. To klade na geografa velké nároky – být v této triádě citlivý a šikovně znalostně i dovednostně, dodejme, i hodnotově. V geografii koncipované jako *prostorové vědě* , což znamená v pozitivisticky a kvantitativně orientované není přírodní krajina území vůbec brána na zřetel .Hlavní pozornost poutají *funkční regiony* nebo regionální systémy s centrálním organizačním principem v rámci společnosti, Philbrick (1957) píše o nezávislosti na přírodním prostředí a odtud je krůček k prostorové analýze regionů jako 'otevřených systémů' v pojetí P. Haggetta (1965).

Návrat k pracím Vidal de la Blache představuje otevření diskurzu, v jehož rozvíjení významně pokročil P.Claval (1998), který podává otevřenější přístup ke studiu regionů, do něhož zahrnuje i ekologická témata. Uvádí totiž mezi faktory členění a regionální organizace prostoru na prvním místě ekologické základy regionální geografie, po nichž následují základy ekonomické, dimenze sociální a kulturní, regionální vědomí a identita, politický život. Nepřekvapí pak v překladatelově předmluvě (I.Thompson) zdůraznění návaznosti pojetí regionální geografie P. Clavala na klasické pojetí Paula Vidal de la Blache. Překvapí však absence H. Lefebvra. Rozhodně však triáda: krajina-region-kultura představuje velmi nosný impuls pro geografii.

Vztah konceptů krajiny a regionu v kontextu dalších geografických konstruktů můžeme vyjádřit schématem:

Obr.2. Vztah konceptů krajiny a regionů (Hynek, Hynek, 2004)

Aplikace

V české praxi se stalo běžným jevem zaměňování slov 'životní prostředí' a 'ekologie'. Jedním z důvodů je jazyková obtíž spočívající ve vytvoření přídatného jména od slova 'životní prostředí', jiným důvodem je nadužívání obou zmíněných označení v médiích, jež je umocněno na úroveň politické floskule. Prostě je ekologie 'in', je to 'o tom', že 'ekologie' je nám jasná. Opravdu? Sotva, když nerozlišujeme trvalou udržitelnost měkkou, která je dána indikátory životního prostředí a trvalou udržitelnost důslednou/tvrdou, pro niž je kritériem stav krajinných ekosystémů.

Životní prostředí je antropocentrický termín, resp. biocentrický, tj. s ohledem na centrální postavení, spornou roli, člověka/lidí, nikoliv ale organismů. Naproti tomu ekologie je spojena s termínem 'ekosystém', který nemá centrální složku, stejně důležité jsou v něm složky abiotické a biotizované, např. půda. Jde tak o složky živé a životadárné (označení podle P. Trnky, Mendlova univerzita Brno), mezi živými složkami je i člověk.

Proto musíme velmi obezřetně rozlišovat životní prostředí a ekologii, která se zabývá ekosystémy, v našem případě krajinnými ekosystémy – lesními, sídelními, polními, pastevními atd. Jsou to zkulturněné krajinné ekosystémy, zjednodušeně kulturní krajinné ekosystémy. Právě ty mají důležitou charakteristiku – biodiverzitu genovou, druhovou a ekosystémovou. Rámcem pro řešení trvalé udržitelnosti Vysočiny je širě pojaté životní prostředí, ale základem jsou krajinné ekosystémy Vysočiny.

V průběhu tvorby Strategie rozvoje kraje Vysočina, již se zabývala firma GaREP, byl spoluautor této publikace řešitelem oddílu 'životní prostředí' a chtěl by touto cestou poděkovat za účinnou pomoc, kterou mu poskytovala řada krajských zastupitelů, vedoucích bývalých okresních referátů životního prostředí a posléze pracovníci současného odboru životního prostředí krajského úřadu, především jeho vedoucí ing. J. Hájek a dále ing. J. Jones, environmentálnímu/ekologickému vzdělávání významně přispěl dr. J. Zetěk.

Základní představy o trvalé udržitelnosti Vysočiny v programových dokumentech zabývajících se strategií rozvoje z r. 2001.

Dílčí cíl 4.1: Trvalá udržitelnost krajiny Vysočiny

Krajina Vysočiny představuje významné dědictví práce řady generací, které se podílely na přeměně omezených přírodních zdrojů na pozoruhodnou kulturní krajinu s vysokou rozmanitostí přírody i kultury. Tato krajina je vyhledávána pro rekreaci řadou návštěvníků a rovněž poskytuje řadu přírodních zdrojů, např. vodu, dřevo metropolitním územím na české i moravské straně. Nadměrnou blokací orné půdy došlo k narušení stability krajiny Vysočiny, ke zhoršení vodního režimu krajiny, zrychlené erozi půdy, poklesu ekosystémové biodiverzity krajiny. Trvalá udržitelnost krajiny Vysočiny spočívá v posílení reprodukce přírodních procesů a takové produkce, která neohrozí obnovitelnost krajiny s akcentem na kulturnost krajiny respektující její ráz spočívající v harmonizaci vztahů přírody a lidí.

Cíle opatření :

- ❖ Obnova a ochrana krajinného rázu Vysočiny
- ❖ Revitalizace vodní sítě, oběhu vody v krajině
- ❖ Revitalizace kulturní krajiny Vysočiny není možná bez rekvalifikovaného obyvatelstva, podpory vzdělávání, soustavné péče o lidské zdroje. Právě kombinace kulturní krajiny městské a venkovské vytváří na Vysočině unikátní prostor jak pro práci, tak pro volný čas nejen místních obyvatel, ale i návštěvníků
- ❖ venkovská krajina Vysočiny je ohrožena zrychlenou erozí půdy vyvolanou lidskými zásahy, proto jsou potřebná protierozní opatření, mj. i v rámci KPÚ
- ❖ obnova a ochrana krajinného rázu musí zahrnovat i podporu environmentálně šetrné turistiky, cestovního ruchu, rekreace a podporu venkovského bydlení
- ❖ koncept trvalé udržitelnosti zahrnuje rovněž rizika živelných pohrom a způsoby percepce, adaptace a zmírňování jejich následků (povodně, polomy, aj.)

Aktivity naplňující opatření:

- ❖ v případě měst je jejich problémem kumulované/synergické znečištění ovzduší vyvolané především silniční dopravou, z čehož vyplývá nezbytnost podpory hromadné dopravy, pěší přístupnosti měst, cyklistiky a silničních obchvatů
- ❖ důležitým nástrojem tvorby venkovské krajiny jsou komplexní pozemkové úpravy (KPÚ), jejichž správné provádění může přispět k obnově krajinného rázu venkova Vysočiny. Zahrnují dopravní řešení, ekologickou stabilizaci (ÚSESy), vodohospodářské souvislosti, možné umístění veřejně prospěšných staveb mimo intravilán obcí, snížení ekonomické náročnosti/nákladů, vyjasnění vlastnictví, přístupnost a možnou výměnu pozemků mj. cestami, které mohou sloužit agroturistice, využívání dotací, podpůrných fondů EU. KPÚ však nejsou levné, kulhají investice, ekonomický přínos. Navržené úpravy však vedou i ke zbytkovým parcelám, jež jsou obtížně vlastnický vypořádatelné, v případě cest je možné zvážit aplikaci procedury EIA v rámci programu SAPPARD
- ❖ základem jsou protierozní opatření směřující ke zpomalení a vyrovnání odtoku v povodích, rovněž protipovodňová opatření
- ❖ provést kontrolu, příp. přehodnocení režimů chráněných území
- ❖ zlepšení kvality povrchových vod je nutné řešit kontrolou agrochemikálií a odpadních vod v sídlech
- ❖ teprve následně pak budováním čističek odpadních vod, které v případě environmentálně citlivých území a míst je nutné budovat i v malých sídlech
- ❖ stávající ČOV je potřebné inovovat, intenzifikovat

Kritéria pro výběr projektů:

- ❖ krajinná politika (ochrana, správa, plánování) preferuje polyfunkční využívání kulturní krajiny Vysočiny spočívající ve vyváženém rozvoji měst a venkova, v utváření takové

kulturní krajiny, která splňuje uvážlivé požadavky na bydlení, zaměstnání, rekreaci/volný čas a komunikaci

- ❖ ve tvorbě krajiny je důležité zvyšování její biodiverzity v rámci řady programů a projektů, např. ÚSESy, EECONET, NATURA aj.
- ❖ není možné připustit ekologicky škodlivou těžbu hornin
- ❖ revitalizace krajiny není možná bez důsledného dodržování environmentální legislativy, např. postupů EIA, SEA

Realizační výstupy, opatření:

- ❖ Ve využití volné průchodné krajiny jsou preferováni environmentálně šetřní turisté, pro něž slouží mj. i síť turistických značených cest, neměly by mizet veřejné prostory a likvidovány hodnotné krajinné ekosystémy
- ❖ města disponují významným historickým kulturním dědictvím, historickými stavbami, jež mohou být zapojeny renovacemi do kulturní krajiny jako součást kulturní diversity kraje souměřitelné s biodiverzitou, řada historických staveb je rozptýlena ve venkovské krajině, kde přispívá k její rozmanitosti vítané v ekologicky šetrné turistice, pobytech
- ❖ v ochraně krajiny doporučujeme pro Jihlavské vrchy režim přírodního parku, následně je možné uvážit statut CHKO
- ❖ v případě lesů doporučujeme, v souladu s Lesním zákonem z r. 1995 a navazujícími vyhláškami, postupnou přiměřenou úpravu skladby dřevin – 25 % melioračních a zpevňujících
- ❖ dalším krokem je revitalizace vodních toků a údolních niv, údržba/čištění rybníků, malých vodních nádrží

Dopady do ekonomiky kraje:

- ❖ udržitelnost venkovské krajiny musí být založena na ekonomické, sociální a ekologické stabilitě venkova, i na skutečnosti, že je zdrojem obživy lidí, což znamená, že v jejím rámci existuje i intenzivní zemědělství, stejně tak jde o podporu malých průmyslových podniků na venkově, nepotravinářské zemědělské produkce (příklad biometanol v Dobroníně, ale za cenu velkých investic, asistenčních programů/projektů)
- ❖ trvalé udržitelnosti krajiny by prospělo zavádění ekologického zemědělství v souvislostech ekonomických a sociálních, tj. uváženou adresnou podporou
- ❖ složitou právní otázkou je nedovolená těžba dřevin, která se pohybuje kolem 7-8 % (medializací je zveličována) a rovněž podíl kalamitní těžby dřeva, který doznává neustálé snižování citlivějším způsobem hospodaření v Lesích ČR (na současných 20-30 %), lesní bohatství kraje Vysočina představuje důležitý hospodářský zdroj, který by měl být v co největším míře zpracován v rámci kraje
- ❖ v kraji Vysočina jsou významná jaderná zařízení: JEDU, těžba uranové rudy a její utlumování, návrhy úložišť jaderného odpadu. Mezisklad Skalka prošel legislativním projednáním, projednáním podle procedury EIA a dvojnásobným biologickým hodnocením, územním a stavebním řízením. Je zpracován program závěrečné likvidace následků těžby uranové rudy (náklady 8 mld. Kč) – likvidace odkališť, zatopení a čištění důlních vod, jsou kontrolovány výstupní profily. V případě plánovaného hlubinného úložiště Růžená jde o jedno z 8 navrhovaných úložišť v rámci ČR, nyní probíhá politická debata o koncepci ukládání jaderného odpadu na národní úrovni, jsou uplatňovány připomínky i z kraje Vysočina, rozhodnutí připadá v úvahu v r. 2030, zprovoznění v r. 2066, vše probíhá podle environmentální legislativy
- ❖ jak ve městech, tak na venkově je důležitá podpora environmentálních investic

Dílčí cíl 4.2. Rozvoj systému environmentální výchovy, vzdělávání a osvěty a Agenda 21

Jihlavský kraj má nejčistší životní prostředí ze všech krajů České republiky a má velké přírodní bohatství v zachovalé krajině, velké rozloze lesů a potenciálu pro šetrnou venkovskou turistiku. Zároveň se snižují kontakty zejména městské populace dětí a mládeže s přírodním prostředím, snižují se vlastní zkušenosti, znalosti a oceňování života na venkově a hospodaření v krajině. Část obyvatelstva se sice přiklání k používání přírodě šetrných výrobků a technologií, další část o nich neví nebo nemá o nich dostupné informace. V podnikatelské sféře je zatím nedostatečné zapojení podniků do Programů čistší produkce, která úsporami vstupních surovin vede k ochraně životního prostředí a také zavádění systémů řízení EMAS do života.

Environmentální výchova, vzdělávání a osvěta je tak významnou činností, která přináší prevenci ve vztahu k poškozování životního prostředí a je investicí do budoucna, zejména u ekologické výchovy a vzdělávání dětí a mládeže. Přitom náklady na prevenci jsou vždy mnohem nižší a efektivnější než následné odstraňování škod na životním prostředí.

Cíle opatření:

- zajistit dostupnost informací o životním prostředí a podporovat zapojování obyvatel do rozhodování o životním prostředí
- ve výchově a vzdělávání dětí a mládeže posilovat vztah k přírodě, životnímu prostředí a krajině Vysočiny
- zaváděním ekologických systémů řízení snižovat zátěž životního prostředí

Aktivity naplňující opatření:

- vytváření koncepcí ochrany životního prostředí měst a obcí a jejich postupná realizace
- pilotní projekty udržitelného místního rozvoje založeného na principech Místní Agendy 21
- zavádění ekologických manažerských systémů v průmyslových podnicích EMAS, systémy čistší produkce)
- systémy ekologické výchovy a ekologického poradenství na krajské a místní úrovni, zahrnující široké spektrum organizací, sdružení, spolků, apod.
- projekty na uplatňování práva na informace o ŽP a zapojování veřejnosti do rozhodování v oblasti životního prostředí (EIA, SEA)

Kritéria pro výběr projektů:

- trvalá udržitelnost projektu
- rozsah dopadu projektu na obyvatelstvo
- účinnost působení a rozsah zapojení obyvatelstva a různých partnerů do projektu

Realizační výstupy opatření

- realizaci pilotních projektů trvale udržitelného rozvoje na místní úrovni
- zpracování místní Agendy 21 na úrovni desítky obcí a měst
- síť ekologických poraden v každém okrese
- krajský systém ekologické výchovy a vzdělávání pro děti a mládež s centrem ekologické výchovy v každém okrese
- realizace pilotních projektů čistší produkce a ekologických systémů řízení v kraji

Dopady do ekonomiky kraje

- zlepšení kvality života obyvatel
- snižování surovinové náročnosti průmyslové výroby

- prevence znečištění životního prostředí

Dílčí cíl 4.3 : Nakládání s odpady

Tento dílčí cíl řeší v současnosti projednávaná Koncepce odpadového hospodářství kraje v návaznosti na národní koncepci ČR, Směrnici EU 99/31 ES o skládkování, zde jsou uvedeny jen klíčové přístupy. Na národní úrovni se radioaktivními odpady a vyhořelým palivem zabývá obdobná Koncepce, která má přímý vztah ke kraji Vysočina a tudíž musí být součástí i tohoto návrhu Programu rozvoje kraje.

Cíle opatření:

- Problém odpadů je potřeba uchopit nejen jako environmentální téma, nýbrž i ekonomicky: každý odpad je potenciálně materiálním/energetickým vstupem do produkčního procesu, kde je zhodnocován zpracováním do tržní hodnoty
- Ekologicky odpovědné a ekonomicky efektivní zpracování odpadů představuje významné zlepšení kvality sociálního života obyvatel kraje a růst jeho atraktivity pro návštěvníky i pro podnikatelské aktivity

Aktivity naplňující opatření:

- nelze ztratit ze zřetele staré ekologické zátěže, zátěže ohrožující zdroje pitné vody (usnesení vlády), kontaminované říční sedimenty (např. Brtnice – chrom), k dispozici jsou seznamy zatížených lokalit na OkÚ, lze využít i starší havarijní vodohospodářské plány, postupně je možné provádět rekultivace skládek
- objevují se již 'nové' ekologické zátěže, např. skládka v Pozd'átkách (majetko-správní spory, vytunelované prostředky), polodivoké skládky. V případě Pozd'átek je nezbytná riziková analýza, studie proveditelnosti, varianty řešení zahrnující i založení Svazku obcí, situace by měla být vyhlášena za havarijní
- pro nejbližší období by mělo být prioritou řešení nebezpečných odpadů, bioticky rozložitelných odpadů a recyklovatelných stavebních odpadů/materiálů

Kritéria pro výběr projektů:

- soulad s platnou environmentální legislativou, mj. zákonem o odpadech, čistotě vod a ovzduší, krajinném rázu aj.
- uplatnění procedury EIA na projekty potenciálně ohrožující životní prostředí
- perspektivně počítat s procedurou SEA (strategické environmentální hodnocení)
- je možné ekologické spalování spojené s výrobou energie, ale problémem je hospodárnost provozu daná poměrem nákladů a užitku

Realizační výstupy opatření:

- jde o komunální odpady, jejichž množství by mělo být omezováno výchovou obyvatelstva k šetrnějšímu ekologickému chování (obaly, nebezpečné látky apod.), snižování objemu a toxicity odpadů
- v případě průmyslových odpadů jde o jejich maximální vytrídění, rozlišení způsobu zpracování, odstranění nebezpečných odpadů
- Je nutné zamezit divokým skládkám, podporovat např. separační dvory

Dopady do ekonomiky kraje:

- Jaderná elektrárna Dukovany představuje významný ekonomický faktor v rozvoji kraje, její provoz je sledován i na mezinárodní úrovni, kde je hodnocen velmi pozitivně, neprojevuje se zhoršením životního prostředí

- V případě průmyslových odpadů je základem udržitelnější způsob spotřeby, podpora zavádění nízkoodpadových technologií ve výrobě, prioritou nových investic s nízkoodpadovými technologiemi
- Přednost má ekologické využití odpadů, v menší míře jejich likvidace, spíše recyklace nejbližší k místu vzniku odpadu, proto je možná podpora podnikání v těchto aktivitách

Dílčí cíl 4.4 Podpora rozvoje obnovitelných a alternativních zdrojů energie

Jedním z rozhodujících cílů trvale udržitelného rozvoje je ochrana neobnovitelných přírodních zdrojů jejich úsporným využíváním a přednostní orientace na zdroje obnovitelné, o pěstování biomasy, využití solární energie, energetické využití větru, vody (tepelná čerpadla) apod. a vhodné využití odpadní tepelné energie produkované Jadernou elektrárnou Dukovany. Cestou k těmto cílům je podpora energeticky a surovinově nenáročných, recyklačních a maloodpadových technologií, které jednak zvyšují konkurenceschopnost výrobků, jednak chrání přírodní zdroje. Pro energetické úspory je významné i zateplování stávajících budov obytných i výrobních. Významné, dosud málo využívané jsou obnovitelné energetické i surovinové zdroje ze zemědělské a lesnické výroby. využití podstatné části zemědělské produkce, zejména tam, kde je produkce přirozeně vysoká, je významným energetickým a surovinovým zdrojem.

Cíle opatření:

- omezení čerpání neobnovitelných zdrojů energie a surovin (úspory, obnovitelné a alternativní zdroje – biomasa; solární energie; vítr, voda; odpadní teplo z Jaderné elektrárny Dukovany), alternativou plynofikace je právě využití obnovitelných a alternativních zdrojů energie v malých sídlech (fluidní kotle apod.)
- problematické jsou malé vodní elektrárny s negativními dopady na říční ekosystémy, rovněž využití větrné energie musí být uvážené, tyto projekty je nezbytné posuzovat komplexně v ekologických souvislostech
- snížení energetické a surovinové náročnosti výroby
- rozvoj produkce obnovitelných energetických a surovinových zdrojů, zejména v lesnictví a zemědělství
- podpora snižování spotřeby energie v bydlení, službách
- podporovat využívání sluneční energie, větrné energie, fytomasy a vodní energie
- důsledné využívání energetického potenciálu fytomasy z lesní a zemědělské produkce – energeticky využitelné rostliny - podpora této produkce
- existují již fungující projekty spalování fytomasy (Staré Město p. Landšt., Bystřice n. Pernšt., Rudolec, Mrákotín, Pelhřimov). V dalším postupu je účelné vzít v úvahu rakouské zkušenosti – např. Geras, podporu bionafty, vstupní investice formou státních dotací. Rovněž využití slámy, která má v lisovaném stavu vysokou výhřevnost
- strategicky významným cílem by mohla být kombinace jaderné energie a energie z obnovitelných zdrojů

Aktivity naplňující opatření:

- zpracování studií o alternativních zdrojích, úsporách energie ve výrobě, bydlení, službách, jejich zavádění
- zpracování studií o energetickém potenciálu obnovitelných a alternativních zdrojů
- podpora ekologického způsobu využití zemědělské půdy a následně alternativních zdrojů energie – produkce fytomasy, energetické rostliny

- podpora šíření informací a osvěta o možnostech úspor energie a využití obnovitelných a alternativních zdrojů, jejich uskutečňování
- podpora pilotních projektů
- průmyslová produkce, technologie pro úspory energie a využití obnovitelných a alternativních zdrojů energie

Kritéria pro výběr projektů:

- efektivita využití energie a surovin
- trvalá udržitelnost čerpání surovinových a energetických zdrojů
- míra omezení a negativního ovlivnění složek ŽP
- využití místních obnovitelných a alternativních zdrojů energie
- soulad s koncepcemi rozvoje obcí a mikroregionů
- úroveň technického řešení včetně účinnosti

Realizační výstupy opatření:

- zavádění inovačních technologií s vysokou energetickou a surovinovou úsporou
- zavádění technologií využívajících k výrobě tepelné, elektrické, mechanické aj. energie potenciál místních obnovitelných a alternativních zdrojů energie

Dopady do ekonomiky kraje:

- *snížení energetické náročnosti výroby*
- snížení spotřeby energie v bydlení a službách
- vytváření nových pracovních míst a podnikatelských subjektů
- zvýšení podílu obnovitelných a alternativních energetických zdrojů na výrobě energie
- přiměřené využívání zemědělské produkce na nepotravinářské účely, docenění role venkova v produkci fytomasy pro energetické využití

Aktualizace Programu rozvoje kraje Vysočina – červenec 2003

Meziroční zpráva o vývoji kraje Vysočina

K dílčím environmentálním cílům Programu rozvoje kraje Vysočina byla vedena anketa, v níž byli osloveni členové komise ŽP a další významné subjekty působící v environmentálním managementu, kteří se mohli vyjádřit k oprávněnosti formulací v PRK, byla dána příležitost navrhnout korekce či nová znění. Přestože byly využity i možnosti internetu zatím nedošla na odbor ŽP, který anketu vedl, žádná připomínka. Rovněž na jednání pracovní skupiny ŽP nezazněly nové formulace, shodli jsme se na tom, že stanovené dílčí cíle v environmentálním managementu není nutné měnit.

Rovněž nedošlo k výraznějšímu posunu ve stavu faktografie, tj. indikátorů stavu životního prostředí kraje Vysočina v r. 2002 ve srovnání s léty 2000 a 2001. Počítáme však s tím, že ČHMÚ bude postupně disponovat přístroji nové generace, které umožní kvalitativně lepší monitoring stavu ŽP. Otevřená zůstává otázka vlivů globálního oteplení na krajinu Vysočiny, ale jsou zatím k dispozici jen dílčí poznatky, z nichž nelze jednoznačně určit trend vývoje změn, lze např. sledovat větší rozkolísanost stavů ovzduší a odtoku vody. Výzkum těchto změn se teprve rozjíždí, předpokládáme využití závěrů grantových úkolů zadaných GA ČR (Grantová agentura ČR).

Velký význam ve stavu krajiny kraje Vysočina hraje zemědělství, jehož vývoj je velmi diskutovaným tématem a není jasný ekologický dopad případných změn v tomto resortu spojených se vstupem ČR do Evropské unie. V možných scénářích změn prostorové

organizace zemědělství se objevují scénáře od kolapsu zemědělství a 'zdivočení' krajiny až po návrhy výraznějšího přechodu na nepotravinářskou, např. energetickou produkci.

Oprávněně můžeme očekávat, že rostoucí zájem o turistiku, rekreaci, cestovní ruch povede k většímu tlaku na chráněná a ekologicky významná místa krajiny Vysočiny a je tudíž nezbytné posuzovat rozvoj cestovního ruchu i z hlediska trvalé udržitelnosti kulturní krajiny Vysočiny.

Nová je rovněž Krajská koncepce odpadového hospodářství a Plán odpadového hospodářství v návaznosti na hlavní téze vlády a Sektorový operační program Infrastruktura, který zahrnuje i problematiku životního prostředí. V našem případě přichází v úvahu souhrnný program Sběr a třídění odpadu, v jehož rámci jsou zřejmě možné návrhy projektů pro jeho realizaci.

Jinou novou otázkou jsou záměry ČEZ v návrzích trvalých úložišť jaderného odpadu. V poslední době se objevily dvě nové lokality, při čemž probíhá posuzování dřívějšího návrhu v lokalitě Růžená. Tyto otázky jsou v přímé kompetenci vlády ČR, resp. Státního úřadu pro jadernou bezpečnost. Jaderná energetika kraje je řešena v rámci PRK v oddíle 'energetika'.

Aktualizace profilu kraje, iniciování podkladů pro SWOT analýzu

Vycházíme z Programu rozvoje kraje Vysočina, kde byly stanoveny následující dílčí cíle, příp. opatření, jež v průběhu času, tj. od schválení krajským zastupitelstvem, obstály a mají trvalou podporu rady kraje.

Významným dokumentem pro aktualizaci je Operační program 'Infrastruktura', předložený ministerstvy dopravy a životního prostředí (březen 2003), který reaguje i na usnesení vlády 38/2002 (Státní politika ŽP) a aktualizovaný Implementační plán pro ŽP (usnesení vlády 15/2003)

Další možnosti jsou v prohloubení kooperace krajského odboru ŽP a referátů ŽP na pověřených úřadech, kde jsou k dispozici programy rozvoje mikroregionů zahrnující i záměry, cíle a návrhy projektů pro zlepšení životního prostředí, otázkou je jejich praktické naplňování.

Především vzhledem ke stavu veřejných financí, ale nejen kvůli tomu, je potřebné propojit PRK s praxí EU, jejími strukturálními fondy a dalšími finančními zdroji.

Dílčí cíl 4.1: Trvalá udržitelnost krajiny Vysočiny

Opatření 4.1.1: Obnova a ochrana krajinného rázu Vysočiny

- byl zpracován program rozvoje VÚC CHKO Žďárské vrchy, v jehož rámci je dostatečný prostor pro návrhy projektů k trvalé udržitelnosti této části kulturní krajiny Vysočiny
- vzhledem k tomu, že 77 % plochy zemědělské půdy je zorněná a v zemědělství pracuje 12% zaměstnaného obyvatelstva, mohou případné ekonomické turbulence vést i k problémům v uplatňování krajinnotvorné funkce zemědělskou produkcí, mezi alternativy patří
  - agroenvironmentální opatření
  - využití komplexních pozemkových úprav pro zlepšení ekologického stavu Vysočiny, snížení stupně zornění (riziko eroze rozrušování půdy a její přemísťování)
  - alternativní využití zemědělské půdy nejen s ekologickými cíli, ale i vytvářením trvalých pracovních míst, kdy se krajina Vysočiny – její krajinné ekosystémy stávají živitelkou obyvatel
- zlepšování nevhodné druhové struktury lesních porostů
- obnova a ochrana krajinného rázu Vysočiny vyžaduje vytváření environmentální infrastruktury, obnovu environmentálních funkcí území na krajinném ekologickém základě:
  - ÚSESy jsou zatím spíše na papíře než ve skutečnosti

- stejně tak je potřebné kontrolovat poškozování prvků stability krajiny, např. ohrožení půd zrychlenou erozí, transportem a akumulací půdních sedimentů na nivách a ve vodních dílech
- obezřetně posuzovat návrhy na stavbu a opravu vodohospodářských děl spojených např. s likvidací mokřadů pod rouškou revitalizace
- zvýšení plochy chráněných území na Vysočině (odbor ŽP KÚ participuje na návrzích)
- v procedurách EIA a SEA vzít v úvahu případné nové antropogenní tvary reliéfu, jež mohou negativně ovlivnit jak vnímání krajiny, tak její ekologickou stabilitu
- nově koncipovat soudržnost a vyváženost venkovské a městské krajiny v regionálním rozvoji:
  - dbát o obnovu přírodního bohatství v rámci ekologické stability krajiny
  - podporovat kulturní ráz měst, vesnic a volné krajiny na bázi ochrany přírody, omezování produkce, distribuce a akumulace škodlivin v životním prostředí
  - snižovat fragmentaci krajiny, zvyšovat její propojenou mozaičnost
  - nedaří se zpřírodňování krajiny, tlak je na technické zásahy
  - problémem jsou megaprojekty průmyslových zón ve vesnicích, především podél dálnice D1 (Humpolecko), stejně tak i návrhy zábavních parků (viz environmentální osvěta pro účast občanů v rozhodovacích procesech)
- bylo využito zadání zpracování VÚC odborem ŽP KÚ k připomínkám zohledňujícím krajinný ráz Vysočiny (J. Joneš) – ÚSES, doprava a chráněná území, krajinné zónování, průchodnost krajiny, vztah zalesnění a zatravnění, otázka další plynofikace malých obcí Vysočiny, kamenolomy na Vysočině, ochrana zemědělského půdního fondu.

Opatření 4.1.2. Revitalizace vodní sítě, oběhu vody v krajině

- je možné využívat podporu v rámci programu zvýšení retence vody v krajině Vysočiny – pro pozemky o velikosti nad 1ha: 50 tis. Kč na dokumentaci
- podporu si zaslouží návrhy projektů revitalizace vodních toků - na zvýšení biodiverzity vodních toků a jejich okolí, snížení délky regulovaných drobných toků, studie zahrnující návrhy opatření zabývajících se ničivými následky povodní
- pro zvýšení retence vody v krajině je potřebná postupná změna druhové skladby lesů – omezení ploch smrkových monokultur
- nelze pouštět ze zřetele odvádění a čištění odpadních vod na požadované úrovni (viz vodní hospodářství) dané směrnicí EHS 271/1991 – ČOV+ kanalizace v obcích nad 2 000 obyv. a rekonstrukce/modernizace ČOV v sídlech nad 10 000 obyv. (odstranění nutrientů N a P)

Dílčí cíl 4.2. Rozvoj systému environmentální výchovy, vzdělávání a osvěty a Agenda 21

- dokončuje se krajská koncepce environmentální výchovy
- proběhly grantové projekty za 1,6 mil. Kč , program pokračuje za dalších 1,5 mil. Kč
- J.Zetěk představuje středisko pro environmentální výchovu, v němž bude možné dále zkvalitňovat a zlepšovat ekologické vědomí obyvatelstva a jejich zapojování do rozhodovacích procesů
- aktualizovat Akční plán koncepce environmentální výchovy, oslovit občanská sdružení
- stále platí principy prevence, ekonomické odpovědnosti, předběžné obezřetnosti, nejlepší přístupné technologie a substituce
- nově je třeba podporovat dobrovolné zavádění nástrojů při ochraně ŽP, např. EMAS

Tento dílčí cíl je velmi závažný pro dosažení trvalé udržitelnosti krajiny Vysočiny a představuje jeden z limitních faktorů naplňování environmentálních cílů PRK. V environmentální osvětě působí řada subjektů – institucí, podnikatelů – kteří předkládají konkrétní projekty, mj. Jaderná elektrárna Dukovany, Vodárenská akciová společnost, firmy svážející odpady, školství

Dílčí cíl 4.3 : Nakládání s odpady

- systém odpadového hospodářství musí snižovat podíl odpadů ukládaných na skládky a zvýšit podíl využitelného odpadu
- odpad je potřeba chápat a prakticky využívat jako druhotnou surovinu, podporovat recyklaci, separaci odpadu, především komunálního
- problémem zůstávají některé ekologické zátěže – skládky vyžadující sanační práce a nakládání s kaly v ČOV (zařízení na jejich úpravu)
- za odpady můžeme považovat i škodliviny v životním prostředí, jež je potřeba odstraňovat (znečištění ovzduší, vod, půd, bioty) environmentální infrastrukturou, ale především je potřebná prevence – zabránění, resp. omezování vzniku ekologických škodlivin

Pozn.: V případě trvalých úložišť jaderného odpadu se v nové koncepci ČEZ nepočítá s lokalitou Růžená, ale objevil se návrh na Rohoznou a Budišov. Dosavadní názory veřejnosti na nový vývoj jsou velmi protichůdné (viz výše: meziroční zpráva a rovněž - ekologické vědomí obyvatelstva) – řešeno SÚJB

Dílčí cíl 4.4 Podpora rozvoje obnovitelných a alternativních zdrojů energie

- nejvýznamnějšími úkoly v environmentálně orientované energetice kraje jsou úspory energie, snížení energetické náročnosti, a snižování podílu fosilních paliv v energetické spotřebě
- existuje grantový program zacílený na zpracování a realizaci projektů rozvoje obnovitelných a alternativních zdrojů energie (ROAZE), který se týká využití biomasy (celkem 16 zařízení v provozu, je využíván státní fond podpory)
- v případě biomasy je v provozu evropský projekt v Pelhřimově (Iromez) za 40 mil. Kč, v jehož rámci se počítá i s výrobou elektřiny.
- objevují se návrhy na instalaci větrných elektráren, tyto návrhy jsou inspirovány rakouskými zkušenostmi, lze využít poměrně velké dotace a výkupní ceny elektřiny dosahují přes 3 Kč/kWh. Panuje však obava ze zhruba 100 vysokých větrných elektráren, které mohou výrazně narušit krajinný ráz, otázkou je jejich účinnost, hlučnost, vliv na letecký provoz
- celkově se však projevuje nedostatek konkrétních projektů zaměřených na obnovitelné zdroje energie, reálné možnosti jsou v přípravě projektů na využití biomasy, otevřené zůstávají: solární energie, geotermální energie. Všechny obnovitelné zdroje energie je možné podporovat.

Závěr

Studium krajiny by nepochybně mělo zahrnovat dimenze empirickou, teoretickou a aplikační. V předloženém textu je především teorie a aplikační appendix. Ukazuje především silný vliv angloamerické geografie a francouzské filosofie. Průlomem bylo rozlišení prostoru absolutního, relačního a relativního odkud byl jen krůček k vymezení prostorovosti. V české literatuře, ne jen v geografické, je takový přístup zcela nový a dost zásadně mění pohled na krajinu. Dosud dominuje empirické studium krajiny, jež je samozřejmě nenahraditelné, ale není dostačující. Relativně slabá síla krajinného plánování ve vztahu k územnímu plánování a především k regionálnímu rozvoji pramení mj. z převažující empirie, která sama bez

sofistikované teorie nemůže vést k efektivním aplikacím. Předložený přístup je především přístupem sociálním, který hraje rozhodující roli v konceptu ESPECT a následně produkuje politickou dimenzi, pro niž máme v češtině, bohužel, jen jedno slovo – *politika*. Právě přijetí anglických slov *politics*, *policy*, *polity* zásadním způsobem mění relace empirie-teorie-aplikace. Česká praxe zůstává většinou jen u *policy*. Je to sice víc než málo, ale ne o moc.....

Literatura

- Alcamo, J., et al. (2003): *Ekosystémy a kvalita lidského života: Rámec pro hodnocení*. Zpráva pracovní skupiny pro koncepční rámec Ekosystémového hodnocení milénia, Ministerstvo životního prostředí, Praha, 31 s. ISBN 80-7212-266-5.
- Armand, D.L. (1975): *Nauka o krajčině*. Mysl, Moskva, 286 s.
- Ashby W. (1956, česky 1961): *Kybernetika*. Orbis, Praha, 366 s.
- Baudrillard, J. (1988): *America*. Verso, London, 129 s. ISBN-13: 978-0860919780
- Bičík, I., Perlín, R., Šetná, L. (2001): *Rozvoj povodí Kocáby*. Univerzita Karlova, Praha, 85 s.
- Bonta, M., Protevi, J. (2004): *Deleuze and Geophilosophy. A Guide and Glossary*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 214 s., ISBN 0 7486 1839 2
- Claval, P. (1998): *An Introduction to Regional Geography*. Blackwell publ., Oxford, 299 s. ISBN-10 155786733X.
- Cloke, P., Crang, P., Goodwin, M. (2005): *Introducing Human Geographies*, 2nd ed. London: Hodder Arnold, 653 s. ISBN 978-0-340-88276-4
- Clíme, P., Cook, I., Crang, P., Goodwin, M., Painter, J., Philo, C. (2004): *Practising Human Geography*. SAGE, London, 416 s. ISBN 0-7619-7300-1.
- Cosgrove, D. (1998): *Social formation and symbolic landscape*. Madison, University of Wisconsin Press, 332 s. ISBN-10 0299155145
- Deleuze, G. (2003/1986): *Foucault*. Herrmann a synové, Praha. 191 s.
- Demek, J. (1974): Systémová teorie a studium krajiny. *Studia Geographica 40*, Geografický ústav ČSAV, Brno, 200 s.
- Crampton, J., Elden, S., eds. (2007): *Space, Knowledge and Power. Foucault and Geography*. Ashgate, Aldershot, 377 s., ISBN 978 0 754 4655 6
- Dear, M.J., Flusty, S.(1998): Postmodern Urbanism. *Annals of the Association of American Geographers*, roč. 88, č. 1, s. 50-72.
- Deleuze, G., Guattari, F. (1987): *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia Vol. II*. Continuum International Publishing Group Ltd., London , 704 s. ISBN 0 8264 6099 2
- Doel, M. (1999): Poststructuralist Geographies: The Diabolical Art of Spatial Science. Edinburgh University Press, Edinburgh, 229 s. ISBN 13 978 0748612437.
- Fedina, A.J. (1981): *Fizikogeografičeskoje rajonirovanije*. Izd. Vtoroje. Izdatelstvo Moskovskogo univerzitěta, Moskva, 128 s.
- Forman, R.T.T. (1995): *Land Mosaics – The Ecology of Landscapes and Regions*. Cambridge University Press, New York, 632 s.
- Forsyth, T. (2003): *Critical Political Ecology. The Politics of environmental science*. Routledge, London and New York, 320 s. ISBN 0-415-18563-7.
- Foster, J., ed. (1997): *Valuing the Nature? Ethics, economics and the environment*. Routledge, London and New York, 273 s.
- Foucault, M. (1979, 2004, česky 2009): *Zrození biopolitiky*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 351 s. ISBN 978-80-7325-181-9
- Foucault, M. (1979, 1997, česky 2005): *Je třeba bránit společnost*. Filosofía, Praha, 281 s. ISBN 80-7007-221-0.
- Foucault, M. (1967): *Of Other Spaces, Heterotopias*. Převzato z:

<http://foucault.info/documents/heteroTopia/foucault.heteroTopia.en.html> (3 z 8)
[Citované 7.1.2007, 17:23:43].

- Giddens, A. (1984): *The Constitution of Society*. Polity, Cambridge
- Gregory, D., Johnston, R., Pratt, G., Watts, M., Whatmore, S., eds. (2009): *The Dictionary of Human Geography*, 5th ed., Wiley-Blackwell, Oxford, 1052 s. ISBN 978-1-4051-3228-6
- Grigg, D. (1977): Regions, Models and Classes. In: Chorley, R.J., Haggett, P., eds. (1977): *Models in Geography*. s. 461-507. ISBN 0 416 29020 5.
- Haggett, P.(1990): *The Geographer's Art*. Basil Blackwell, Oxford, 219 s. ISBN 063117144 4
- Hendrych, T. Hynek, A. (2007): Krajinná akustika. In *Kraft, S. et al (eds.): Česká geografie v evropském prostoru. XXI. sjezd České geografické společnosti*. 1. vyd. České Budějovice : Jihočeská univerzita : Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie, s. 359-366. ISBN 978-80-7040-986-2
- Hollway, S., Rice, S., Valentine, G. (2007): *Key Concepts in Geography*. SAGE, London, 342 s. ISBN 978-0-7619-7389-8.
- Holt-Jensen, A. (2001): *Geography – History and Concepts. A Student's Guide*, 3rd. ed. SAGE, London, 228 s.
- Hynek, A., Trnka, P., Herber, V. (1984): *Přírodní krajinné mezochory Československa*. Folia Fac. Sci. Nat. Univ. Purk. Brun., XXV, 12, PřF UJEP, Brno, 96 s.
- Hynek, A., Hartl, P., Wokoun, R., Herber, V., Tarabová, Z., Kubíček, P., Věžník, A. (1989): *Geographical Knowledge Synthesis of the Uherské Hradiště-district*. Scripta Fac. Sci.Nat. Univ. Purk. Brun. (Geographia), roč. 19, č.8, s. 357-388.
- Hynek, A. (1988): *Physico-geographical Regionalization of Czechoslovakia*. Scripta fac.Sci.Nat.Univ.Purk.Brun. (Geographia), roč. 18, č.5, s.169-188.
- Hynek, A.,(2000): Regionální geografie – sociální konstrukce. In: Peckert D., Novotná M. (red.) *Jak dál v regionální geografii*. Sborník katedry geografie Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni, Západočeská univerzita, Plzeň, Miscelanea Geographica, č. 7, s. 46-53.
- Hynek, A., Hynek, N. (2007): *Bridging the gap between the theory and practice of regional sustainability: a political-conceptual analysis*. Bratislava, Geografický časopis, roč. 59, č.1, s. 49-64.
- Hynek, A., Vávra, J. (2007): (Přinejmenším) čtyři prostorovosti krajiny . In: Herber, V. (ed.): Fyzickogeografický sborník 5 z 24. výroční konference fyzickogeografické sekce České geografické společnosti 13. a 14.února 2007 v Brně. *Fyzická geografie - výzkum, vzdělávání, aplikace*, MU Brno, s. 7-14, ISBN 978-80-210- 4508-8.
- Hynek, A., Hynek, N. (2007): *Environmentální témata: kontext prostorovosti a vládnutí*. In Kraft, S., et al (eds.): *Česká geografie v evropském prostoru*. Jihočeská univerzita, České Budějovice, s. 352-359, ISBN 978-80-7040-986-2.
- Hynek, A., Hynek, N., Schrefel, Ch., Herber, V., eds. (2007): *Environmental Security in Borderland Areas: Exploring the Znojmo/Retz Transborder Region*. 17&4 Organisations-beratung, Vienna, 81 s. ISBN 978 3 9502304 0 6.
- Hynek, A., Hynek, N., Svozil, B.(2008): *Geo- and Bio-Political Administration of Human Life in Borderline Landscapes: Insights from the Klentnice/Drasenhofen Transborder Region*. In: Svatoňová, H. (ed.): *Geography in Czechia and Slovakia: Theory and Practice at the Onset of 21st Century*. Masaryk University, Brno, 2008, s. 308-316.
- Hynek, A. (2009): Prostorovosti: místa, krajiny, regiony. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, Univerzita Komenského v Bratislave, č. 53, s. 123-132.. ISBN 80-223-2251-2, ISSN 0231-715X.
- Hynek, A.,Hynek, N. (2006): Interdisciplinární výzvy pro studium regionů aneb 21 podob regionální geografie. *Acta geographica Universitatis Comenianae*, Univerzita

- Komenského v Bratislave, č.47, s. 67-76. ISBN 80-223-2251-2, ISSN 0231-715X, 234 pp.
- Hynek, A., Hynek, N. (2005): The Scientific and Political Framings of Spatial Sustainability – The Strategy of Regional Sustainability for the NUTS III The Highland, Czech Republic. In: Drapella-Hermansdorfer, A., Cebrat, K., eds.: *Studia i materiały Wydziału architektury Politechniki Wrocławskiej 1 Oblicza Równowagi Aspects of Equilibrium*, International Conference on Architecture, Urban design, Planning at Treshold of UN Decade of Education for Sustainable Develepment, Wrocław, 23-25.06.2005. Oficína Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław, s.363-370.
- Hynek, A., Hynek, N. (2005): *Sustainability, Development and Security in Landscape Field Practice*. In: K. Donert, K., Charzyński, P. (eds.): *Changing Horizons in Geography Education, Geography in European higher education 2*, Herodot Network, Association of Polish Adult Educators, Toruń, s. 308-313.
- Hynek, N., Hynek, A. (2009): The Security–Environment Nexus Along The Czech-Austrian Border: Theory, Spatiality And Perception. In: Stec, S., Baraj, B. (eds.): *Energy and Environmental Challenges to Security*. Book Series NATO Science for Peace and Security Series C: Environmental Security. Springer Netherlands, Dordrecht., s.117-139. ISBN 978-1-4020-9451-4
- Hynek, A., Svozil, B., Trávníček, J. (v tisku): *Studium rurality Deblínska*.
- Hynek, A. (1988): Filosofický kontext geografie (esej). In: Gardavský, V., Příbyl, J. (eds.) *Sborník prací 21 - Geografické vědy ve struktuře věd přírodních a společenských*, GgÚ ČSAV, Brno, s. 55-63.
- Chorley, R.J., Haggett, P., eds. (1977): *Models in Geography*. The Second Madingley Lectures. Methuen & Co Ltd., London, 816 s. ISBN 0 416 29020 5.
- Isačenko, A.G., 1965: *Osnovy landšaftověděníja i fiziko-geografičeskoje rajonirovanije*. Vysšaja škola, Moskva, 327 s.
- Jasanoff, S. (1996): Beyond Epistemology: Relativism and Enlargement in the Politics of Science. *Social Studies of Science*, roč. 26, č. 2, s. 393-418.
- Johnston, R., Gregory, D., Pratt, G., Watts M. (2000): *The Dictionary of Human Geography*, 4th ed., Oxford: Blackwell, 958 s. ISBN 0-631-20561-6
- Kasala, K., 2000: Regionálna geografia – kriza alebo oživenie? In: Peckert D., Novotná M. (red.) *Jak dál v regionální geografii*. Sborník katedry geografie Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni, Západočeská univerzita, Plzeň, Miscelanea Geographica, č. 7, s. 53-67.
- Kasala, K.(2005): Rozvojové krajiny a globálny svetový systém. In: Benč V. ed. *Rozvojová pomoc a spolupráca – výzvy a perspektívy*. Slovenska spoločnosť pre zahraničnú politiku, Prešov, s. 9-16. ISBN 80-89041-93-0
- Kolejka, J. (1992): Typy přírodní krajiny ČSFR, mapa 1:1 mil. In: Víturka, M. (ed.) *Atlas životního prostředí a zdraví ČSFR*, GÚ ČSAV a FV ŽP, Brno a Praha
- Lauko, V., 2000: Transformácia regionálnej geografie. In: Peckert, D., Novotná, M. (red.) *Jak dál v regionální geografii*. Sborník katedry geografie Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni, Západočeská univerzita, Plzeň, Miscelanea Geographica, č. 7, s. 24-31.
- Latour, B. (1993): *We Have Never Been Modern*. Hemel Hempstead, Harvester Wheatsheaf. 168 s. ISBN-13: 978-0745013213
- Latour, B. (2005): *Reassembling the social- an introduction to actor-network-theory*. Clarendon, Oxford, 328 s.
- Lefebvre, H.(1974/1991): *The Production of Space*. Překlad: N.Donaldson-Smith. Oxford:

- Blackwell, 464 s. (dostupné na: http://books.google.cz/books?id=SIXcnIoa4MwC&dq=the+production+of+space&printsec=frontcover&source=bn&hl=cs&sa=X&oi=book_result&resnum=4&ct=result#PPA4,M1), [Citované 1.1.2009]
- Lichtenberg, E. (2000): *Austria – Society and Regions*. Austrian Academy of Sciences Press, Vienna, 491 s. ISBN 3 7001 2775 8
- Matlovič, R. (2007): Hybridná idiograficko-nomotická povaha geografie a koncept miesta s dôrazom na humánnu geografiu. In: *Geografický časopis*, roč. 59, č. 1, s. 3-23.
- Milkov, F. N. (1972): *Landšaftnaja sfera Zemli*. Moskva, Vysšaja škola, 207 s.
- Mudroch, J. (2006): *Post-structuralist geography. A guide to relations space*. SAGE, London, 220 s. ISBN 0 7619 7424 5.
- Parr, A. (2005): *The Deleuze dictionary*. Columbia University Press, New York, 317. ISBN 0 231 13815 6
- Peckert, D., Novotná, M., red. (2000): *Jak dál v regionální geografii*. Sborník katedry geografie Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni, Západočeská univerzita, Plzeň, Miscelanea Geographica, č. 7, 185 s.
- Retejum, A.J. (1988): *Zemnyje miry*. Mysl, Moskva, 266 s.
- Sauškin, J. (1946): Kulturnyj landšaft. *Voprosy geografii*. Sb.1. (in: Zabelin I., 1978: *Fizičeskaja geografija v sovreměnnom jestěstvoznaniju*. Nauka, Moskva, 335 s. UDK 910, Z 20901 520.
- Philips, M., ed. (2005): *Contested Worlds. An Introduction to Human Geography*. Ashgate, Aldershot, 464 s. ISBN 0 7546 4112 0
- Sauer, C. (1963): The morphology of landscape. In: Leighly, J. (ed.) *Land and life: a selection from the writings of Carl Ortwin Sauer*. Berkeley: University of California Press, ch.16.
- Sheppard, E., Barnes, T., eds. (2000): *A companion to economic geography*. Blackwell, Oxford, 552 s. ISBN ISBN-10: 0631235795.
- Sočava, V.B., 1978: *Vvěděnije v učenije o geosistěmach*. Nauka, Novosibirsk, 320 s.
- Svozil, B., Trávníček, J., Trojan, J., Šťastný, O.(2008): *Přeshraniční krajinné ekosystémy Jihomoravského kraje*. In: Mladí vedci 2008 - Vedecké práce doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov. 1. vyd. Nitra : FPV UKF v Nitre, s. 498-507. ISBN 978-80-8094-285-4
- Troll, C. (1939): Luftbildplan und ökologische Bodenforschung. *Zeitschrift der Gessellschaft für Erdkunde zu Berlin*, Berlín, s. 241-298.
- Troll, C. (1947): Die geographische Wissenschaft in Deutschland in dem Jahren 1933 bis 1945. *Erdkunde*, roč. 1, s. 3-48.
- Tuan, Yi Fu (1977, reprint 1987): *Space and Place. The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 235 s. ISBN 0 8166 0884 9
- Uhlig, H., 1971: Organization and system of geography. *Geoforum*, roč .7, s. 7-38.
- Vávra, J. (2009): Místo (place) v regionální geografii a v geografickém vzdělávání. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, Univerzita Komenského v Bratislave, č. 53, s. 123-132. ISBN 80-223-2251-2, ISSN 0231-715X.
- Whatmore, S. (2002): *Hybrid geographies: natures, cultures, spaces*. SAGE, London, 226 s. ISBN-10: 076196567X
- Wiley, J.(2007): *Landscape*. Routledge, London, 246 s. ISBN 10 415 34144 2